

ЫҢААЭЭЊОЇ ҒАЊЇОАЭЭЕАЊЕ ХАЛ+ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ

**АЖИНИЁЗ НОМИДАГИ НУКУС ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА
ИНСТИТУТИ**

ЫҢААЭ ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ

Е А О А Ä Ғ А Њ Е

ЫЗБЕК БОЛАЛАР АДАБИЁТИ

Фанидан Маърузалар матни.

Тайёрлаган: Бекчанова Сайёра Бозарбоевна

ЇОЕОЊ - 2006 ЙИЛ

1-мавзу

Кириш

Фаннинг маъсад ва вазифалари

Режа

1. Болалар адабиёти шариати.
2. Мактабгача тарбия ёшидаги болалар китобхонлиги.
3. Болалар адабиётининг педагогика билан боғлиқлиги.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. «Болалар адабиёти». А.Суюмов, М.Жумабоев. Т. - 95. «Ўқитувчи» нашриёти.
- 2 «УТА» журнали. 1997 йил. 1-сон. (55-56 - бетлар).
3. «Ўзбек адабиёти ва санъати» газетаси. 1998 йил. 19 июль, 3 - бет.
5. Ойбек «Болалик хотираларим». Тошкент. /афсур /улом номидаги «Адабиёт ва санъат» нашриёти. 4-айта нашри. 1995-йил.
5. «Ўзбек адабиёти ва санъати» газетаси. 1997 йил. 23 - февраль, 2 - бет.
6. А.Суюмов, М.Жумабоев. «Болалар адабиёти». Тошкент. 1995 йил. 56-57-58-51-52-55- 60-61-бетлар.
- 7 Ўзбек тили ва адабиёти журнали. 1998 йил. 6- сон. Охунжон Сафаров. 61-62 - бетлар.
8. Ўзбек адабиёти ва санъати газетаси. 1996 йил. 3- бет.
9. Ўзбек тили ва адабиёти журнали. 1998 йил. 11 - сон. М.Омонова. 58-59 - бетлар.
10. П.Шамсиев «Улуғ». Асрлар. беш томлик. 1 том.

Таянч тушунча. Болалар адабиётининг даврлари ҳақида маълумот.

Болалар адабиёти деганда ёзувчилар томонидан уларга мўлжаллаб ёзилган махсус асарларни тушунамиз. Шунингдек, катта ёшдагиларга аталган, бироқ болалар маънавиятини бойитадиган, уларга маърифий - эстетик завоқ бериши мумкин бўлган асарлар ҳам болалар китобхонлигини ташкил этади.

Ижтимоий онг шакллари, мафкуравий ишнинг барча соҳалари каби, болалар адабиёти ҳам воқелик билан, шунингдек турли ижтимоий шўҳисалар ҳамда инсоният турмуши билан боғлиқ бўлиб, уларни ўзига хос воситаларда бадиий ақс эттиради. Болалар адабиётида ақс эттирилган воқелик шўҳисатий, шўҳисатий тасвирланиш ҳамда уларнинг руҳиятига, онгига мос, тушунарли ва ўқинишарли бўлиши керак.

Шунга кўра, болаларга аталган бадиий асарлар уларнинг характер хўсўсиятларини тўла намўён ўқилиши билан бир ўқорда педагогика ва психология фанлари билан ўзвий алоқадда бўлиши, демаски, муайян маърифий - эстетик ўқияни илғари суриш лўзим.

Болалар шўҳисаида иш юритмоқчи бўлган шўҳар бир муаллиф китобхон ешининг барча хўсўсиятларини назарга олиши лўзим. Ақсшўҳда, унинг китоби болаларга ҳам, катталарга ҳам кераксиз, бетайин бўлиб ўқолади.

Ўқувчиларни еш хўсўсиятларининг ўқ гурушга бўлиб ўрганиш мумкин:

1. Мактабгача тарбия ёшидаги болалар (2 ешдан 7 ешгача)
2. Мактаб ёшидаги кичик болалар (7 ешдан 10-11 ешгача)
3. Ёрта ва катта ёшдаги болалар (12-15 ешдан 15-17 ешгача).

Мактабгача тарбия ёшидаги болалар шўҳали саводи камлиги ўчун дўне уларнинг кўзига мўтлақо номамўлум нарсадек кўринади. Аммо, бола уни билишга интилади. Ёзувчи боладаги ана шу интилишни хис этиб, унинг характерини яратишга шўҳаракат ўқилади, яъни санъаткўршўҳаддаги муштим, характерли воқеа ва шўҳисаларни бадиий образлар орқали болалар нўғишўҳос тилда тасвирлаб беради.

Мактабгача тарбия ёшидаги болалар ўчун ёзиладиган китобларнинг мавзу доираси тор ва фақатгина мушўҳка - кўчўҳчалардан иборат бўлмаслиги ақсинча, уларда шўҳадшўҳар

тарафлама акс эттирилган былиши лозим. Биро= бу ыринда шунищам таъкидлаб ытищам лозимки, бундай асарларнинг мазмуни жуда содда, ани=, болаларни ыраб турган щаёт ва атроф - муцитни тушуниб олишга ёрдамлашади, шунга кыра уларда ранг-боранг суратларнингшам кып былиши та=озо этилади. Китобдаги суратларщаетий былиши билан бирга, мазмунга мос, оддийшамда ани= ишланиши керак.

Бу ешдаги болалар кыпинчашаелий - саргузашт асарларни севиб тинглашади. Лекин мактабгача тарбия ешидаги болалар китобидашаелга орти=ча берилиб кетиш педагогикага ты\ри келмайди. Чунки бунда болани =ыр=итиб =ыйиш, унинг а=лий жищатдан ысишга еки бемаънищаелларнинг вужудга келишига сабаб былиши мумкин. Мактабгача тарбия ешидаги болалар учун тавсия этиладиган асарлар учунщозирда ва келажакда быладиган турли во=еа ващодисалар мощиятини ызида я==ол кырсата оладиган умидбахш фантазия керак.

Бу ешдаги болалар китобхонлигида иштирок этувчилар - одамлар, сызловчи паррандалар,щайвонлар, хашаротлар, гуллар, шунингдек кундаликщаетимизда учраб турадиган предметлардир. Бу хол эса болаларнинг олам сирларини билишга былган =изи=ишини янада оширади. Кыриниб турибдики, болаларга тезда тушиниладиган, уларнинг бадий нут=ини устирадиган, такрор товушли сызларни охангдор =илиб айта билишга ердам берадиган китоблар \оят муштим.

Мактаб ешидаги кичик болалар учун езиладиган китоблар мактабгача тарбия ешидаги болалар китобхонлигидан ызгача былиб, янада ранг-боранг, \оявий мазмуни мураккабшажмищам каттаро= былади. Бу ешдаги болаларга тавсия этиладиган асарлар болаларнинг муштимщаетий тажрибаларини умумлаштириб, улар ди==атини кыпро= ижтимоий во=еликка =аратиши, \оявий курашдаги мураккабликлар, юксак ватанпарварлик ва тинчлик севарлик \ояларини акс этирадиган во=еа -щодисалар мавзуга олинити зарур.

Ырта ва катта ёшдаги болаларга атаб ёзилган китобларда мешнаткаш хал=нинг озодлик йылида олиб борган курашлари, ватанга мущаббат, мешнат, дыстлик мавзулари ёритилса ма=садга мувофи= быларди. Ысмирлар адабиётининг мавзу доираси кенг ва ранг - баранг, тили, бадийщикоя =илиш усулларищам анча мураккаб.

Болалар адабиётининг яна бир муштим хусусияти унинг педагогика билан машкам бо\ланганлигидадир. Болалар адабиёти талаблари билан бирга педагогика талабларигащам алощида эътибор берилиши лозим. Ана шу талаблар асосида яратилган \оявий - бадий юксак асарлар болалар учун энг =имматли китобларщисобланади.

Зеро педагогика билан болалар адабиётининг ма=сад ва вазифалари муштарак: ёш авлодга чинакам а=лий - ахло=ий эстетик ва жисмоний тарбия беришдир. Болалар ёзувчилари болаларга мос, уларни =изи=тирадиган ва улкан ишларга отлантирадиган асарлар езиб, ер=ин, кучли бадий образлар яратиб, ёш авлоднинг онги, характери ва иродасини ыстириб чини=тиришда ващар =андай =ийнчиликларни енга оладиган, мешнатсевар кишилар =илиб тарбиялашда хал==а, давлатимизга катта ёрдам беришлари керак.

Щозирги замон болалар адабиётининг энг яхши асарлари катта бадий кучи, бой, равон, образли ва ифодали тили билан ажралиб туради. Шу сабабли бундай асарлар китобхоннинг севишли дыстига,щамрохига айланиб =олади. Инсонни болаларга аввало буюк =ащрамон, номаълум мамлакатларни кезган =ыр=мас сайещ, афсонавий пащлавон,ща=и=ат учун курашувчи, ыз орзу-умидларига соди=, иродали =илиб кырсатиш керак.

Барча ёзувчиларнинг энг яхши асарлари болаларни атрофдагищодисаларга ты\ри башо беришга ыргатади, кишиларимизнинг юксак маънавий сифатларини кырсатади, болаларни она - Ватанга, мешнатга,щар хил ишларга мущаббат, садо=ат рушида тарбиялайди.

Китоб болаларгащаетни ыргатувчища=ий=ий муаллим былиши учун уларнинг китобхонлигини ты\ри ташкил =илиш керак. Болаларни китоб танлашга, мунтазам равишда ы=иш ыргатиш лозим. Ы=илган китоблар юзасидан ы=итувчининг ращбарлигида турли

мулошазалар, мушокамалар, китобхонлар конференцияси ытказиб туриш катта фойда келтиради.

Ы=итувчи ва тарбиячиларнинг болалар адабиётидан фойдалана билишлари, мактабда ва бо\чада таълим - тарбия ишларининг сифат ва самарасини янада ю=ори даражага кытариши, ы=увчиларнинг бадий китобларга былган мушаббатини ошириш ишларини яхшилаш воситаларидандир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. А.Суюмов, М.Жумабоев «Болалар адабиёти».

2 УТА журналы. 1995 йил.

2-мавзу

Болалар адабиёти ва фольклор

РЕЖА:

1 Афсоналар

2 Кўшиқлар

3 Топишмоқлар, мақоллар, тез айтишлар

Таянч тушунча. Афсона, ривоят, мақол, топишмоқ.

қ. Х. Раззоков, Т. Мирзаев. {&эбек халз оззаки поэтик ижоди} Тошкент-1980й.

в. М. Алавия. {&эбек халз маросим зшизлари} Тошкент-1974 й.

е. Г. Жалолов. {&эбек фольклорида жанрлараро муносабат} Тошкент-1979 й.

г. М. Афзалов. {&эбек халз эртаклари вазида} Тошкент-1964 й.

5 У ким, бу нима. Болалар энциклопедияси. 1 том – Т-1987, 3 том – Т-1988.

6 .Охунжон Сафаров. Болаларни эркаловчи Ўзбек хал= =Ўши=лари. Т – 1999

Болалар тамонидан ёки болалар учун катталар тамонидан яратилган оғзаки ижод намуналари болалар фольклорига киради. Болалар фольклорининг доираси ниҳоятда кенг бўлиб, унинг намуналари халқ оғзаки ижодининг деярли барча жанрларида мавжуд. Булар ашула кўшиқлари, эртаклар, тез айтишлар, топишмоқлар, ўйин кўшиқлари, эрмаклар ва бошқалар. Катталар болани бешикка солиш, ўтказиш, юргизиш, сакратиш, ўйнатиш ва овутишларда кўпгина эркалатадиган сўзлар айтадилар.

Болалар ўйинлари ва ўйин билан айтиладиган кўшиқларнинг кўплари йил фасллари билан боғланган. “Бойчечак”, “Офтоб чикди оламга”, “Читтигул”, “Лайлак келди ёз бўлди”, “Қурбақа”, “Қалдирғоч”, сингари кўшиқларни болалар том бошларида, далаларда, кишлоқ кўчаларида, девор-томлар тагида айтишади. Улар баҳор келиши, куёшнинг оламини иситиши, қушларнинг учиб келиши, сувларда қурбақаларнинг пайдо бўлиши билан боғланган. “Ёмғир ёғалок” кўшиғи эса деҳқон болаларни қувонтирган, деҳқончиликда мўл хосил ваъда қилган баҳор ёмғирини ёғишини тасвирлайди, албатта. Кўп кўшиқлар оналарнинг меҳнат жараёни билан боғланган. Улар болаларнинг “Тепдим сандиқ очилди” сингари кўшиқларига ўхшаб тўкилган.

Оқ шоли, кўк шоли,

Оқ шolini оқлайлик,

Кўк шolini кўклайлик

Ниёзбекка сақлайлик...

Болалар ёшликдан меҳнатда қатнашадилар. Улар катталарнинг ишига ўз улушини кўшадилар, экинларни бегона ўтдан тозалайдилар, буғдойзорларни, боғларни қушлардан кўрийдилар.

Жўхорилар бўлди оқ,

Кўнма шум қораёлок,

Агар кўнсанг, урайин,

Бўлар оёғинг чўлок,

Ҳа-ю, хуввв!

Болалар йилнинг ҳамма фаслида ҳам ўйин билан шуғилланадилар, овунвдилар. Бу ўйинларнинг кўпчилиги катталарнинг меҳнат жараёнига тақлидан ўйлаб топилган. Ўйин ҳам, кўшиқлар ҳам болаларни ҳам ақлий ҳам жисмоний камолатга етишига ёрдам беради, эстетик завқ ўйғотади.

Халқ оғзаки ижодида шундай кўшиқлар борки, уларнинг айримлари қадимги даврларда муаян маросим ва урф одатлар билан боғлиқ бўлган. Кейинчалик улар катталар репертуаридан чиқиб, бутунлай болалар фольклорига ўтган. Шундайлардан бири “Бойчечак” кўшиғидир.

Бойчечагим боласи,
Кулоғида донаси.
Донасини олай десам,
Чиқиб қолди онаси.
Қаттиқ ердан қаталаб чиққан бойчечак,
Юмшоқ ердан юмалаб чиққан бойчечак.
Бойчечаги бойланди,
Қазон тўла айронди.
Айронингдан бермасанг,
Қазонларининг вайронди...

Бойчечак ернинг қори эриб тугалланиши билан ер бетига чиқиб ҳамал кирганини билдирадиган ўсимликдир. Унинг пайдо бўлиши халқимиз орасида қадимги замонлардан бери ўтказилиб келаётган наврўз байрамига тўғри келади. Бу байрам кунлари ҳар бир хонадонда қоқи мевалардан шарбатлар тайёрланган, бўза, қимиз, айронлар ҳозирланган. Янги чиққан ўсимликлардан кўк сомса, чучваралар пиширилган, маҳаллаларда сумалак, кўк оши базмлари бошланган. Худди шу фаслда болалар тўп-тўп бўлиб бойчечак ўсимлигини дала-қирлардан қидириб топишиб, сўлиб қолмаслиги учун илдиздаги лойи билан латталарга ўраб, кўчама-кўча, ҳовлима-ҳовли юриб кўшиқ айтганлар. Бойчечак мадҳи айтилган юқоридаги парчалар ана шу хушчақчақлик кайфиятини акс эттирган. “Бойчечак” кўшиғининг тўртликларини ёлғиз бола айтса, нақоратни биргалашиб куйлашган.

“Офтоб чиқди оламга” кўшиғида болаларнинг ўзига хос арази, норозилиги ифодаланган.

Офтоб чиқди оламга,
Югуриб бордим холамга.
- Ана дала, ер, деди.
Холам ўтин тер, деди
Ўтин тердим бир қучоқ,
Кулча ёпди бир ўчоқ.
Ўғлига берди анча,
Менга бир қуюк кулча.

Баҳор-кўклам кўёши болаларни шод этади. Улар қиш совуғи, ёқимсиз лойгарчиликдан қутилиб, қиш чопонларини ташлаб, енгил-елпи кийимлар билан ҳар тамонга чопқиллашиб ўйнайдилар.

Шамол, хотининг ўлди,
Кетмон олиб югур!
Шамол, бағринг камол,
Чўлоқ кетмонингни олиб бор!-

деб шамолга хитоб қилишиб, томларда, ялангликларда варрак учирадилар. Наврўз даракчилари бўлиб, кўни-кўшни, қариндош-уруғларникига чопдилар.

Лайлак келди, ёз бўлди,
Қаноти қағоз бўлди.
Ўйинимизни бермаган,
Наврўзжон бўғоз бўлди.

Бу ерда эслатилаётган “Наврўзжон” киши исми бўлиш билан бир қаторда наврўз фаслининг эркалатиб айтилишидир. Кўпинча лайлак келиб, ерлар кўм-кўк майсалар билан копланган, ўриклар гуллаган чоқларда ҳам тасодифий ёғадиган “сарик қорлар” бўлади. Бу ҳодиса халқ орасида «қиш болалади» деб кўйилади. Бундай вақтларда болаларнинг эндигина бошланган баҳорги ўйин-кулгулари уч-тўрт кун тўхтаб қолади. Шу билан бирга, ўйинга қўшилмаган Наврўзжонни эрмаклаш ҳам бор. Юқоридаги мисолда ўша кечинма ифодаланган.

Баҳорги ёғингарчиликдан ҳам болалар ўйин-кулги, ҳазил сифатида фойдаланадилар.

Ёмғир ёғалоқ,
Эчки соғалоқ,
Бойнинг ўғлининг
Қорни думалоқ.

Ўғил ва қизил болалар орасида яқин кунларгача “Тўп”, “Тўп тош”, “Читти гул” каби ўйинлар бўларди. Бу ўйинларнинг ҳар бирининг ўзига хос кўшиқлари бўлиб, улар шйин жараёнида бир бола ёки кўпчилик тамонидан ижро қилинган. Масалан.

Ла-ла-ла-лай, ла-ла-ла-лай,
Олти пулга чой олай.
Чойнагимнинг сопи йўқ,
Келин аям тоби йўқ.
Томга сепдим седана,
Териб есин бедана.
Тақир –туқир обжувоз.
Менинг акам қурчоқбоз,
Қурчоқбознинг хотини
Қанд ўралган оқ қоғоз.

Бу кичик ёшдаги болалар кўшиғидир. Болалар ўз даврасида уни айтиш орқали кўшиқчилиги билан мақтаниб, ака ва келин аяларини тасвирлаганлар.

Қиз болаларнинг тўп (копток) ўйинларида қуйидаги кўшиқ ижро қилинган.

Бирим – билан,
Икким – илон,
Учим – учак,
Тўртим – тўшак,
Бешим – бешов,
Олтим – олтов,
Еттим - етгов.
Тўққизим – тўқлан,
Ўним – бужмак.

Бу кўшиқ коптокнинг ер ёки деворга урилишига ҳамоҳанг бўлиб, у орқали ютуқлар сони ҳисобланади. Ҳаракат ва овознинг ритмик бирлиги ўзига хос мусиқийлик яратиб, боланинг ўйин ҳолатидаги кайфиятини ифодалайди.

Тўп ўйинида ютган қиз ўз шодлигини қуйидаги мисраларда билдиради.

Чархим чархчида кетди,	Шўр дарёда нима бор?
Йиғим йиғчида кетди,	Ҳасан-Ҳусан ўғли бор,
Ўн беш тилла марварид	Ҳасан-Ҳусан уришди,
Тилла сандиқда кетди.	Қизил қонга бўяшди.
Тилла сандиқ очилди,	Қизил қонни ким ювди,
Тагига бодом сочилди,	Фотима, Зухра қиз ювди.
У бодомни тергунча,	Зухрасига зўр дўппи.
Қанотларим қайрилди.	Фотимасига пар дўппи,
Қанот беринг учайлик,	Қизга қизил паранжи,
Шўр дарёни кечайлик	Бизга бахмал паранжи...

«Тўп тош» ўйини кичик ва ўрта ёшдаги болаларга хос бўлиб, унда маррага яқинлашаётган ўйиндаги ҳарифини ютган қиз шундай қуйлайди.

Ҳожи Муҳаммад-о,	Холжон ойим туғибди,
Қўрғони баланд-о.	Йўргагини ювибди,
Қўрғонидан ошайлик	Дор ёғочга ёйибди,
Зар гиламни тўшайлик,	Бойнинг ўғли кўрибди,
Зар гиламнинг устида,	Олма билан отибди
Қизил ипак эшайлик.	Беҳи билан қоқибди.
Қизил ипак чигалчак,	Марра бизники,
Холжон ойим келинчак.	Уза қолиш сизники.

Бу кўшиқда ўйинда ютган қизнинг ўзига хос соддача мағрурлиги, шу билан атроф-муҳитдаги ҳодисаларга муносабати ҳам акс этган. Демак, ҳаёт ва унга муносабат болалар кўшиқларининг ҳам асосий ғоявий мазмунини ташкил қилади.

Болаларнинг ўзига яқин кишилардан нарзилиги ҳам баъзи кўшиқларда турли-туман ҳодисалар тавсифига кўшиб ифодаланади. Бу жиҳатдан қуйидаги кўшиқ характерлидир.

Апишдию-апишди,	Балиқни баққолга бердим,
Янгамнинг оши пишди,	Баққол менга тариқ берди.
Акамга қўйган ошни	Тариқни товукқа бердим,
Ҳакка чўқиллаб қочди.	Товук менга тухум берди.
Ҳаккани кува-кува,	Тухумни ўтга қўдим.
Йўлдан бир ойнак топдим.	Пақ этди-ю, шақ этди,
Сув менга балиқ берди.	Ёрилди, кетди.

Саргузаштли бу кўшиқда ош пишуви, уни ҳакка чўқиб қочиши, топилган ойнакнинг турли предметларга айрибошлаши ва, ниҳоят, тухум пишиши вақтида ёрилиб кетиб ҳамма умидлар пучга чиққанлиги тасвирланади.

Кўшиқларда маълум тарихий давр яққол кўриниб турибди. Боланинг кишиларига муносабати, баъзан аянчли аҳволи-ўғай онага қарамлиги соддалик билан ифода қилинади. Аммо ўйиннинг охирига оптимистик руҳ, энгил оҳангдаги шух сузлар билан яқунланаверади. “Чучвара қайнайди” ўйинида икки қизча қўллари бир-бирларининг бўйнидан ўтказиб, бири ўннга, иккинчиси чапга айланганлари ҳолда шундай кўшиқ айтадилар.

Чучвара қайнайди-я,	Жоним Зулайхо-я,
Онам менга бермайди-я.	Зулайхонинг боғида
Бермаса бермасин-а,	Бир туп олича-я,
Оқ уйимга кирмасин-а.	Оличанинг устида
Оқ уйимда кўк танга	Тилла жинқарча-я,
Кўк уйимда кўк танга	Жинқарчани учирдим,
	Ўртоғимни қочирдим.

Юқорида келтирилган мисоллардан ташқари яна болаларнинг “Думсиз тулки”, “Жўжали товук ва калхат”, “Оқ теракми, кўк терак”, “Оташиб келдинг”, “Урдинди”, “Лафчармак-латабурамак” каби қатор ўйинлари ва уларнинг кўшиқлари бўлган. Бу ўйинлар республикамизнинг турли жойларида ҳар хил номлар билан учрасада, мазмуни асосан бир хил. Улар болаларнинг хурсандчилик кайфияти, шўхлиги, ўйин-кулги, шунингдек, турли кечинмаларни ифодалайди.

Одатда, болалар кечкурунлари тўпланиб, ойдин кечаларда узоқ вақтгача гаплашиб ўтирадилар, топишмоқлар айтишади, эртақ тинглашади, турли хил ўйинлар

ўйнайдилар. Ҳиндан кейин уй-уйига тарқалишади. Бу жараён бошдан охир қоида шаклида “ишлаб чиқилган “. Масалан, болаларни ўйинга чиқаришда.

-- Томда товук қотарми,
Айронингдан тотарми?
Ўйин ёқмас болалар,
Номозшомдан қотарми?
Кел-ҳо!!! Кел-ҳо!!!

Ўйинни бошлаш учун кўпинча чек ташланади ёки санокдан фойдаланилади. Онабоши болаларни санайди.

Бир, икки, ўн олти,
Ўн олти деб ким айтди?
Ўн олти деб мен айтдим,
Ишонмасанг санаб боқ!

“Боқ” кимга тушса, шу чиқади, охирги қолган бола навбатчи бўлади. Саноклар-ўйин термалари ўзбек болалар ўйинларининг таркибий қисми, деб очаси, “ўйин боши” дирлар. Саноклар киши диққатини жалб қиладиган даржада қувноқ оҳангга эга, чиройли шеърӣ безаклардан таркиб топади.

Болалар ўйинлари ичида фольклор элементлари кўп учрайди. Булар воқеабанд шеърӣ парчалар, диологлар, савол-жавоблар, топишмоқ жумлалардан иборат бўлиши мумкин. Ўйинлар, одатда, болаларнинг уларга хос энгил ҳаракатлари, шўхлик, қийқирик. Ҳаяжонлари асосида тузилган бўлиб, шеърӣ парчаларнинг оҳанги шу ҳаракатларга мосланган бўлади. Масалан, қувлашмачокда қочувчи бола иккинчи боланинг орқасига “дарра”ни кўйиб қайтаркан дейди “Рўмолчамни ташлаб кетдим, бир ўртоғим олсин-да!”. Шу сўзларнинг тўзиёқ ўйин динамикасини белгилаб турибди.

Болалар фольклорида болаларнинг кундалик фаолиятида ишлатиладиган шундай тизмалар борки, улар қувноқ юмор билан йўғрилгандир. Уларда болаларнинг бир-бирига ҳазили. Бир-бирини эрмак қилиши, айрим болалардаги нуқсонлардан кулиш, атроф-муҳит ва ҳаётга муносабати ифодаланган. Жумладан, кичик ёшдаги шўх, чечан болалар баъзи ишёқмас, дарсга ақли етмаган болаларни танқид қилиб тубандагича эрмаклаганлар.

Анаву болани-я,
Кўзи олани-я.
Хом ошқовок,
Елпиш тавоқ.

Булардан ташқари, “Гули-гули”, “Мана гул, ниманинг гули”, “Бўласизми?” “Ўхшатдим” ва тарафкашлар бир-бирини турли предметларга қиёс қиладиган бола танқидлари мавжуд. Булар катталар орасидаги чандишларга ўхшаб, аския жанрининг ибтидоий кўринишларидан ҳисобланади. Бундай сўз ўйинларида икки ёки бир қанча бола бир-бирига тарафкаш сифатида иштирок этади. Ўйиндаги болалар бир-бирларининг қиёфаси, феъл –атвори, оилавий аҳволини (баъзан ота-оналарини ҳам қўшганлари ҳолда) ўзларига хос ибтидоий сўз ўйинлари, қочирӣқ. Киноя билан турли-туман нарса ва ходисаларга ўхшатиб эрмак қиладилар. Шу усулда қизғин фикр, ақл мусобақаси давом этади, бундай тортишувларда сўз ва ибораларнинг кўп маънолилига эътибор берилади. Бу хил тортишувларда қайси тамон вақимнинг турмуш ҳамда турмуш ходисалари, нарса ва предметлар ҳақида тасавури кўпроқ, билими, тушунчаси, сўз бойлиги ортиқроқ бўлса, ўша ютади.

Э ш м а т . Осмондан тушдим кўрпа-тўшагим билан,
Тагимда йўрға эшагим билан.
Т о ш м а т . Осмондан тушдим чигитдек бўлиб.
Сен билан чандишаман йигитдек бўлиб.
Э ш м а т . Қайрағоч, чандиша олмасанг, йўқол. Қоч!

Т о ш м а т .	Тут жавоб бера олмасанг, дамингни ют!
Э ш м а т .	Отангиз аллопмиди, оғзингизни қопдек лаб уриб қўйибди.
Т о ш м а т .	Отангиз қассобмиди, терингизни тилиб-тилиб сотмоқчи бўлиб Юрибди.
Э ш м а т .	Онангиз ун элаганмиди, бошингизга гарди ёпишиб қолибди.
Т о ш м а т .	Онангиз қиём пиширганмиди, бурнингиздан чикқунча ялаб Олибсиз.

Топишмоқлар ҳам болалар ўйинларининг бир тури ҳисобланади. Топишмоқлар бола тақдирида муҳим ўрин тутган, унинг интеллектуал ўсишида фаол иштирок этган, халқ педагогикасининг кўшиқлар, эртақлар сингари, ўз хусусиятлари билан улардан фарқ қиладиган поэтик, ақлий машғулотларидан биридир. Болалар топишмоқларни топишда қатнашар экан, ўзини қуршаб турган оламни кузатишга, табиат ҳодисаларини билиб олишга, уларга бўлган муносабатни билдиришга ўрганадилар. Топишмоқни топиш боладан анчагина билим, кузатувчанлик, фикр қила билишни талаб қилади. У буни кўпчилик билан, топишмоқнинг жавобини топиш жараёнида ҳосил қилади. Топишмоқлар шаклан ихчам, мазмунан теран, поэтик жиҳатдан гўзал бўлади.

Топишмоқчилик репертуари кун сайин кенгайиб боради, мазмуни бойийверади, бадиий формаси турмуш талабига мослашган ҳолда, болаларнинг эстетик тарбиясига хизмат қилади.

Болалар тез айтишлари бола таллафузидаги айрим нутқ товушларининг кўп қайтарилиши ёки товушларнинг сўз ва иборалар таркибида мураккаб жойлашишига асосланади. Халқ орасида булар “тутал”, “чалғитувчи”, “чалиш” деб юритилади. Лекин фольклористик термин сифатида “тез айтиш” умумлашади.

Тез айтишда маълум фонемалар (кўпинча жарангли ундошлар) такрорланади. Жумладан, болалар “ш”, “р”, ундошларини айта олмай “с”, “л”. “й” шаклида таллафуз қиладилар ва енгил кулиги сабаб бўладилар. Масалан, “Бир туп тут, бир туп тутнинг тагида турп. Тутнинг томирини турп туртиб турибдими ёки турпнинг томирини тут туртиб турибдими?”.

Бу гапларда “т” товуши иштирок этган сўзларнинг кўп ишлатилишидан тез айтиш (тутал – сўзлардан бирортасини айтишда тутилиб қолиш ёки бошқача таллафуз этиш) ҳосил бўлади. Бу гап кўп қайтарилиши, машқ қилиниши билан унга кўникма ҳосил бўлади.

Ёки.” Ўш пашшаси пес пашша” содда гапидаги вазндош ва оҳангдош сўзларнинг ёнма-ён келтирилиши ҳам таллафуз этганда янглишиш, сўз шаклини бузишга олиб келади.

Юқорида келтирилган содда тез айтишлардир. Шу билан бирга, анча мураккаб тез айтишлар ҳам борки, улар маълум бир ижтимоий ҳодисадан туғилган эрмакни ҳам ифодалайдилар. Масалан, “Наманганда уста Мусо пуч пистафуруш экан. Унинг олтмиш уч қоп пуч пистаси бор экан. Олтмиш уч қоп пуч пистаси бўлса ҳам ўша уста Мусо пуч пистафуруш, олтмиш уч қоп пуч пистаси бўлмаса ҳам ўша уста Мусо пуч пистафуруш”.

Бу мисолда мураккаб тутал пайдо бўлишидан ташқари, уста Мусо пуч пистафурушнинг алдамчилиги (пуч писта сотиши)дан туғилган юмористик кулги ҳам мавжуд.

Демак, тез айтишлар болалар талаффузидаги нуқсонларни йўқотишга қаратилганлигидан ташқари, ёшлар орасида ақл ва сўзамоллик, чечанлик мусобақаси сифатида ўйин-кулги, кўнгил очиш воситаси бўлиб ҳам хизмат қилади.

Тез айтишлар кичик ва мактаб ёшидаги болалар нутқидаги айрим товушларни бузиб талаффуз этиш ҳолларини тузатишга, тўғри сўзлайдиган болаларда эса, адабий талаффуз нормаларини мустаҳкамлашга, ниҳоят, болаларни жумлалардаги мантиқий

урғуни топиб сўзлашга ёрдам беради. Шунинг учун ҳам уларнинг таълим-тарбиявий аҳамияти ниҳоятда каттадир.

Болалар фольклорининг намуналари шу кунларда ҳам яшамокда, бир қанч фольклор асарлари эса, мактаб дарсликлари ва ўқиш китобларига киритилиб, уларга янгича ҳаёт бағишлайди. Болалар фольклори ўзбек болалар адабиётининг шаклланиши ва тараққиётида катта роль ўйнади ва ўйнамокда.

Назорат саволлари.

- 1 Болалар ўйинлари ҳақида гапиринг.
- 2 Топишмоқларнинг аҳамияти нимада кўринади?
- 3 Ўйинларнинг тарбиявий аҳамияти нимадан иборат?
- 4 Тез айтишлар талаффузнинг қайси жиҳатларига ёрдам беради?
- 5 Кўшиқлар қачон ва ким тамонидан айтилади?

3-мавзу

Мавзу: 20-30 йиллар болалар адабиёти Болалар адабиётининг шаклланиши ва болаларга атаб ёзилган асарлар

Режа:

1. Ўзбек болалар адабиёти тарихига бир назар.
- 2 20 - йилларда болалар адабиёти ҳақида нима бўлган?
- 3 30 - йиллар болалар адабиёти.

Ўзбекнинг болаларга атаб ёзилган асарлари

/улом, Зафарий, Хамза Шайхонзода Ниезий, Садриддин Айний ва Абдулла Авлонийларнинг болаларга атаб ёзилган асарлари.

Таянч тушунча. Давр ҳақида маълумот. Хайрия жамғармалари ҳақида гапиринг.

«Бола» тушунчаси шунчаки мушаббатга йўрилган таъкидни ифодалаганида бешад тартибдашган болалар, унда катталар, шатто ёшларга нисбатан бўлганча бир табиат заҳрооти инъикос топган, ҳам бола, ҳам ысмирликни ҳамроҳчи кенг маъно бор.

Россиянинг Ёрта Осиени босиб олиши туфайли бу заминда миллий истилоҳларнинг бошлаб берган жадид маърифатпарварлиги болаларга маънавият Ватан эрки учун курашчиларни кура олди, шу бойис таълим мазмунини шу маънавиятга мувофиқлаштириб, ислоҳ қилиш талаби билан чиқарилиб, ўзбек болалари учун шу таламларни тушунарли қилиб ифодаловчи болаларбоп махсус бадиий адабиёт яратишга бел бошлади. Натижада XX аср арафаларида ўзбек болалари замон оралиқларини ўзлари англаган даражадаги кечинмаларга йўрилган бошда бир оғир одмироқ бўлса да, болалар еши, савияси, диди, фаросоти ва тили имкониятлари доирасида ифодалашга кириша бошлаган миллий бадиий адабиётларга эга бўла бошдилар.

М.Бешбудий, Мунаввар Ори, А.Авлоний, С.Айний, А.Фитрат, Шамза ва уларнинг асарлари ифодалиги назар солиш ана шу нарсани тўла тўқис тасдиқлайди.

XVII - XVIII асрларда куртаклиб, XIX асрда мавж ура бошлаган маърифатпарварлик адабиётининг болаларбоп намуналарини ырганиш кызда тутилмоқчи лозим.

Биз юртимизда болаларбоп асарлар иборасини ҳамроҳчилик, бундай деб таърифлашимизнинг сабаби шундаки, ытмишда яратилган айрим асарлар ҳамроҳчилик, асосан, катталарга мўлжалланган эса да, даврлар ытиши билан болалар эҳтиёжи доирасига кириша бошган, катталар ытиши доирасидаги эҳтиёждан чиқарила бошган.

Чунончи, А.С.Пушкин шеърий-адабий эртакларини болаларни кызлаб езмаган ыша замонда уларнинг ытиши билан улғайган авлод эди. Худди шундай шодисани Убайд Законийнинг (1270-1370) «Мушиқ ила сичон иссаси» асари мисолида ҳам кўриш

мумкин. Бундан 600 йилгача илгари яратилган бу асар катталарга мансуб авлод дидига мувофиқ=илиб ёзилганда, даврлар ытиши билан XIX асрнинг II ярмига келиб болалар оламига кира борди.

Болалар китобхонда болалар ёши, савиясини ҳисобга олиш нисбий мувоҳиятга эга. Мактаб дарсликлари ыув дидактик характердаги асарлар ва профессионал болалар адабиёти бундан истисно былиб, уларда болалар ёш хусусиятлари ва савиясининг инобатга олиниши аътийдир. Бунда болалар адабиётида образли тафаккур амал=илса, болалар китобхонлигида манти=ий устиворликни ҳам таъкидлаш жоиз.

Ўзбек болалар адабиёти.

Бунда, асосан, XX аср бошида пайдо болиб, шакилланиш жараёнига кирган ва 60 - йиллардан эътиборан ривожлана бошлаган ўзбек болалар шеърияти, насри, драматургияси ва киноси, публицистикаси, адабий тан=иди ва адабиётшунослигидан иборат тизим кўзда тутилади.

Болалар адабиётининг тара=иёти хусусиятлари \ояпарастлик а=идалари асосида баҳолашиб, ўзбек болалар адабиётининг пайдо былишида жадид маърифатчилиги утаган тарихий хизмат эътироф этилмади, 20-30 йилларда ата\онга учраган Элбек, Шокир Сулаймон, /улом Зафарийлар сингари ижодкорлар фаолияти шамон шар тарафлама илмий урганилмай келинди.

20 - йилларнинг бошларида болалар учун махсус адабий - бадиий ойнамалар, шеърий тыпламлар нашр этила бошланди. Булар болалар адабиётининг юксалишида ва болалар ёзувчиларини етиштиришда муҳим роль ыйнайди. М.Горький 1919 йилда биринчи болалар ойнамаси «Шимол егдуси»ни ташкил этган ва=гда Петроградда «Красные зари» Тошкентда эса «Ёш туркистонликлар» ойнамалари чи=а бошлади. Бу ойнамаларда умумий ыхшашликлар бор эди.

Ойнамалар ёшларни янгицаёт билан атрофлича таништиришни ыз олдига асосий вазифа =илиб =ыйганди.

Ёш туркистонликлар ойнамаси рус тилида былиб, унинг айрим сацифаларигина ўзбек тилида босилар эди. Ойнама ыз ыувчиларига мурожаат =илиб, сизларга эркинцаёт келтирганшамда бу курашларда =ашрамон онацало= былган кишиларцаётица=ида, келажак авлоднинг =андай бахтли турмуш кечирishi ты\рисидашикою =илиб беради, дер эди. Шубцасиз, бу даврдаги ойнамалар айна=са болалар адабиётининг юксалишида муҳимшица =ушади.

Ёш туркистонликлар ойнамаси сацифаларида Самар=анд тарихига оид материаллар, ажойиб биноларнинг расмларица=ида маълумотлар босилган. Булар болаларни ытмиш тарихи, шу жумладан, Самар=анд тарихи билан таништиришда катта ашамиятга эга былиди.

1919 йилда май ойидан бошлаб Самар=анд вилоят хал= маориф шыъбасининг «Болалар дунёси» ойнамаси чи=а бошлади. Бу ойнамашам ыувчи болаларга маърифат тар=атишга ызининг асосий вазифаси =илиб =ыяди.

Ойнамада /улом Зафарийнинг бир пардали «Бацор» номли операси босилган эди. Бу асар лапар усулида ёзилган былиб, унда башорни тасвирлаш ор=али драматург ыша давр учун жуда муҳим былган таълим - тарбия масалаларини кытариб чи=ади.

1929 - йилдан бошлаб болалар учун махсус «Ёш куч» ойнамаси чи=а бошлади. 20 - йилларда катталар учун асарлар ёзган шоирларнинг ижодида болаларга атаб асарлар ёзиш аста-секин кыпая берди. Шу билан бирга 20 йилларнинг охирида фа=ат болалар учун асар ёзишни ма=сад =илиб шоирларшам етиша борди. З.Диер, Д.Оппо=ова, Зафарий, И.Муслим, А.Рацмат, С.Жыра, Ш.Саъдулла, Мушаммадий, Цаким Назир, М.О=илова каби болалар ёзувчиларининг ижоди аста - секин шакллана борди.

20 йилларнинг биринчи ярмида Ш.Ц.Ниезий, С.Айнийлар болаларга атаб бир =анча асарлар ёзган былсалар, /айратий, /.улом, Ойбеклар болалар учун бир =анча асарлар ёзиб, болалар адабиётининг ривожига ызшицсаларини =ышдилар.

Элбек - Машри= Юнусов 20 йилларда болалар учун эртак, масал ва =ыши=лар ёзган шоирдир. Унинг «Арму\он» масаллар тыплами 1923 йили Туркистон жум\урияти давлат нашриёти томонидан босиб чи=арилди.

20 йиллар Ўзбек болалар драматургиясининг ривожланишига маълумқисса =ышган ёзувчилардан бири шоир ва драматург Зафарийдир. У моқир ы=итувчи былибгина =олмай, ёзувчилик ва муси=а талантига эга былган адибшамдир. Педагогика фаолияти, ёзувчида болаларга былган муцаббат уни болалар учун асарлар ёзишга ундайди. У 20 йилларда болаларга атаб «+уен», «Эрк болалари», «Бақор», «Гунафша», «Мозорликда» каби шеър, =уши= ва бир пардали ёки қиринишли пьесашамда сашна асарлар яратди.

Унинг болаларга ба\ишлаб ёзган энг яхши асарларидан бири «Тилак» 1922 й. пьесасидир.

1926 йилда Зафарийнинг «Болалик дунёси» номли махсус томошалар китоби босилиб чи=ади. Бу тыплагма «+уен», «Тыс=инчилик», «Рақимлик ы=итувчи» каби пьесалари киритилган.

Зафарийнинг ю=орида тилга олган баъзи асарлари бадий жишатдан быш, схематик тарзда былсада, бу болалар адабиётининг нисбатан ёш эканлиги, шали изланишлар жараёнида эканлиги билан изоқланади.

Щамзанинг педагогик фаолияти 1911 йилдан бошланади. У дастлаб +ы=он шашрининг Щожибек гузарида камба\алларнинг фарзандлари ва етим - есир болалар учун янги усулдаги мактаб очади.

1915 - йилда жақон уруши бошланади, бунинг натижасида мецнаткаш хал= янашам =ашшо=лашади, болалар нишоятда аянчли ақволда яшашади. Щамза шеър ва ма=олаларида болаларни ы=ишга ча=иради. Бу \оят Щамза «Ы=и» шеърисида баён этади. Щамза биринчи синф ы=увчилари учун «Енгил адабиёт», 2- синф учун «Ақло= щикоялари» ы=иш =итобларини тузади.

Щамзанинг «Ты\ри сыз бола» шеърисида барча нарса пул ва бойлик билан ылчанган жамиятдашамма нарсадан қираша=и=атни устун =ыйган ижобий =ащрамон - бола образини яратади.

Бир бола ы=ишдан =айтаётганида икки киши унинг йылини тысиб, бири деди:

- «Галга берурман сенга, сызла бир озгина ёл\он менга». Шунда бола унга жуда данолик ва зукколик билан унга жавоб =айтаради

«Сызланг, ако, =оматимизга =араб»

Бу сызингиз аслда ёл\он эрур.

Тангага ёл\онни ким олган эрур,

Сизда қып экан ызи ёл\ан ако,

Сиз они аввал сотиб айланг адо...

Шоир бу шеърисида болалар ёшлигидано= ростгыйлик рушида тарбиялаш лозимлигини у=тиради, уларни ёл\ончилик ва алдамчиликдан узо=ро= юришга ча=иради.

Ўзбек болалар адабиёти муносибқисса =ышган санъаткорлардан бири Садриддин Айнийдир. У ызининг шеърларидан таш=ари «Одина», «+уллар», «Му=анна =ыз\олони», «Етим», «Эсдалиқлар» каби асарлари билан катта шуқрат =озонган.

С.Айний 1909 йилда «Ташзибус сибиён» (болалар тарбияси) ы=иш китобини тузди. У Самар=анд шашрининг +ышщовуз мақалласида жойлашган мактабда муаллим былиб ишлайди. У маориф былимида йыл - йири= қырсаувчи былиб ишлайди, ақоли ыртасидащозирги мактабнинг ашамияти ты\рисида суқбатлар =илар ва маърузалар ы=ир эди. С.Айний ызининг шу даврда ёзган «Дорилмуаллимин марши» (1919), «Мактаб марши» (1919), «Мактаб шар=ийси» (1920) каби шеърларида ёш авлодни мактабга ы=ишга ча=иради:

Юринг, ырто=лар билим юртига,
Билим юртига юринг, ырто=ларЁ
/анимат чо\лар =ылдан кетмасин,

Тўндан кетмасин \анимат чо\лар.

Муаллиф педагогик =арашларни «Тащзибус - сибийн» дарслигидаги Мушаммад Фарид, унинг синглиси Зайнаб, «Тиз бола ёки Холида» асарида Холида ва Фотима «Эсдалик»ларда Шабба, Садриддин, Мушиддин образлари мисолида ани=ифодалайди.

А.Авлоний болалар адабиётининг майдонга келишида катташисса =ышган шоирлардан биридир. Унинг «Биринчи муаллим», «Иккинчи муаллим» номли дарсликларишамда «Туркий Гулистон ёхуд ашло=» номли =ылланмалари ыз даврида ёшларни янгича йнаилишда ы=итиш ва анъанавий миллий руш асосида тарбиялашда катта ашамиятга эга былди.

Шунингдек ёш авлодни тарбиялашдек маъсулиятли вазифани энг и=тидорли инсон - муаллимларга топширилган экан, уларга шарафли касбларида муваффа=иятлар тилаймиз.

«Со\лом деганда биз фа=атгина жисман ба=увват фарзандларимизни эмас, балки маънавий бой авлоднишам кызда тутамиз, - деган эди Президентимиз И.Каримов 1993 - йилнинг 6 - майида Олий Кенгашнинг 12 - сессиясида сызлаган нут=ида. Чунки шар тарафлама со\лом авлодга эга былган хал=нишеч =ачон энгиб былмайди.»

30-йилларда республикамишда мураккаб бир жараёни бошидан кечирган давр сифатида характерлидир. Бу даврда сталинчилик юзага келиши хал=имизшасетида о\ир фожелар кечишига сабаб былди.

Бу даврда ызбек болалар адабиётишам ызининг шоир ва ёзувчиларга эга бола бошлади. Натижада назмда З.Диёр, И.Муслим, Ш.Саъдулла, А.Рахмат, С.Жыра, М.О=илова, +.Мушаммадий, Д.Оппо=овалар етишди, С.Айний, Уй\ун, Ойбек, /.улом, Ш.Олимжон, /айратий кабилар ижод =ила бошладилар.

Ызбек болалар ёзувчилари Ватан мавзуини ёритишга ба\ишланган анчагина асарлар яратилар. Бу асарлар ёшларни Ватанга садо=ат ва байналминал рушда тарбиялашда катта тарбиявий ашамиятга эга былди. Шу сабабдан Ватан мавзуи 30 - йиллардан кейинги ызбек бола адабиётида, унинг барча бос=ичларида ёзувчиларнинг ди==ат марказида турди, илшомбахш мавзулардан бирига айланди.

Мусо Тошмухаммедов ы\ли - Ойбек ызининг роман ва =иссалари, илимий - назарий, сиёсий, бадий публицистикшикоялари билан ызбек адабиёти хазинасини бойитган ато=ли сыз санъаткоридир. Айни чо=да, Ойбек болалар адабиётигашам муносибшисса =ышган улкан адибдир. У яратган шеър вашикоялар, =исса ва достонлар болалар маънавиятига самарали таъсир этиб, ёш авлод эстетик дидининг шаклланишида катта роль ыйнамо=да. «Ёш йылчи», «Гунафша», «Болаликни эслаб», «Шоирнинг болалиги», «Эски ва янги болалик», «Одобли Тур\ун», «Ашмаджон бо\бон» каби шеърый асарлари, «Зафар ва Защро», «Ща=гыйлар», «Алишернинг ёшлиги» =иссаси, «Глобус»шикоялар тыплами, «Болалик» каби асарлари шу жишатдан характерлидир.

Ёш Мусо илк саводни эски усулдаги мактабда олди. Ушасётнинг бу бос=ичини ызининг кыпгина шеърый асарларида, айни=са «Шоирнинг болалиги» шеърида муфассал тасвирлаган. Адиб эски усулдаги мактабда ы=иган ва=итларидаги о\ир ва самарасиз ытган кунларини надомат билан эслайди:

Эсиз... о, эсиз умирим,
Уриндим бир неча йил,
Нур кырмай - сиёщ дилим
Болалик былди чил-чил...

Шунга ыхшаган лавшалар унинг «Болалик» =иссасидашам берилади. Ёзувчи Ойбекнинг болалигишам барча мешнаткаш болалари каби кечади. Шоирнинг ёшлиги унинг «Шашарча болаларига», «Шоирнинг болалиги» шеърларида ыз аксини топган. Ойбекнинг

болалар ва ёсмирларга ба\ишланган шеърӣ асарларида бугинги =айно=щаёт, илм, хунар ва мецнатга былган муцаббатларни, характерларидаги ватанпарварлик, ижтимоӣ бурчни англаш каби хусусиятларни тасвирлайди. Бу фазилатлар ыша даврда Ойбек асарларининг етакчи мавзуга айланди.

Ойбек кичик ёшдаги мактаб болалари учун Покистон болаларищаётидан «+онли бармо=лар» (1962 йил)щикоясини ёзди. Щикояда Покистонда тинчлик учун курашувчилардан =андай =асос олаётганлигини, тинчликка ва малайликка мацкум этилаётганлигищикоя =илинади. Ёзувчи буни асар =ашармони ты==из ёшли Алининг саргузашталари ор=али тасвирлайди. Бу асар фа=ат покистонлик Алинингщаёти учун хосщодиса былибгина =олмай, балки олтмишинчи йиллар капитализм сиёсатидаги камба\ал мецнаткаш болаларнингщаёти учунщам типикщол еди.

Муцими шундайщаётда доимо ёвузлик билан эзулик орасида тинимсиз кураш бориши бу кураш инсонларни улу\ ишларга отлантириши мумкинлигинищис =иладилар.

Ойбек буюк ызбек шоири Алишер Навоийнинг болалик йилларища=идащикоя =илувчи ушбу =иссасини 1967 йилда ёзди.

Алишернинг ёшлигини =аламга олиш нияти адиб =албида =ир=инчи йилларни бошларида ту\илган былиб «Навоий» асарини ёзиш даврида бу иштё=и янада кучайган эди. «Алишернинг ёшлиги» =иссасида Щиротдаги тарихий во=еалар, шаццодаларнинг Шоцпруц вафотидан кейинги ызаро тахт учун курашлари ва шу даврда ытган Алишернинг болалик йилларища=идащикоя =илинади. +иссада Алишер образининг такомили ыша ва=тдаги таш=и муцит во=еалари ва зиддиятлари билан узвий ало=ида тасвирланади.

Ойбекнинг шахс тасвирини яратишдаги мащорати мазкур асаридащам ани= кыринади. У кыпинча ани= образ ва =ашрамонларининг таш=и =иёфасини чизиш ор=али уларнинг ижобий ёки салбий, маънавий дунёсини очиб беради.

Шоирнинг «Болалик» =иссаси автобиографик характерга эгадир. Унинг марказида ёш Мусанинг саргузашталари ётади.

Муса образинингщаётдаги асоси адиб, Ойбекнинг ызидир. Асарда Мусавоийнинг етти ёшгача былган даврдаги характери шыхлик, тегажоклик, тиниб - тинчимаслик ва ыйин=аро=ликдан таш=ари, очи= кынгил, дангалчи ыткир зехинлилиги Ойбекона тасвирга эга.

Ойбекнинг «Зафар ва Зацро» достони Покистондаги дешкон ва ишчи оилалари, улар болаларининг о\ир ва азоб у=убатларига тылащаётища=идадир. Достон =ашорманлари катта заминдорларга =ул былишига мажбур этилган дешкон боласи Зафар, онаси билан кычага уло=тириб ташланган ишчи =изи Зацродир.

Китобхон достонининг бошидаё= Зафар мусибати мисолида покистонлик болаларининг аянчлищаёти билан я=индан танишади:

Зафар аста тентирайди, ёнса-да кун
Ёши ында, жингалак соч, кызи туй\ун
Эгнидадир парча латта, кир ва ямо=
Товонларин туё=лаган =из\ин тыпро=
Ори= кучсиз =ылда чылто= супурги бор,
Бошида гынг сават, тентирар битган мадор.

Зафар шу тари=a ёш былишига =арамай кып о\ир кунларни бошидан кечиради. Ойбек Зафар ва Зацролар ыртасидаги самимий дыстлик ришталарини, о\ирщаётга, зулмга былган чексиз нафратларини хилма - хилщаёттий быё=ларда гавдалантиради.

Достон нищоясида Покистон Мецнаткашларищам чинаккам озодликка ва тыла муста=илликка фа=ат кураш йыли ор=алигина эришиш мумкинлигини ызгача хос йысинда ифода этилади:

Эрк,ща=и=ат инсонларни айлар кымак,

Тинчлик учун курашчилар сенга керак.
Покистоннинг болалари - етгай муддатЁ
Сизни эрки, бахтлищаёт кучгай албатЁ

Ойбек «Зафар ва Захро» достонида Покистон болаларидашам чет эл ва мащалий эзувчилар зулмига =арши нафрат ва \азаб туй\улари жыш ура бошлаганлиги кырсатади.

Ойбекнинг айни=са 30-йилларда ёзилган шеърлари яъни «+иши о=шом», «Эрта башор», «Ёз кечаси», «+ора денгизга», «Кундуз», «Тонг», «Наъматак», «Юлдузлар чаман-чаман» каби шеърлари мушчимдир. Бу шеърларни шоирнинг ижодий поэзиясига нисбатан шартли равишда соф лирика дейиш мумкин.

Ойбек ёз ойининг майингина эсаётган шабадасига ошистачай=алаётган бир туп наъматак дарахтига тикилганга шеър ы=ийди:

Нафис чай=алади бир туп наъматак,
Юксакда, шамолнинг беланчагида.
+уёшга кытариб, бир сават о= гул,
Нафис чай=алади бир туп наъматак.

Баланд - баланд =ирликлару адирлардан ошиб яйловдан =айтаётган =ый-=ызиларнинг маърашлари сылим Кавардон о=шомлари Ойбекка илшом беради. Унинг гыал табиятини ыз асарларига туширади.

Ойбек бир маромда шилдираб о=аётган аншор сувига тикилганча ойдин кеча таъсирда шеър айта бошлайди:

Ой нурлари мудрайди.
Япиро=ларнинг бетиди
Теран сукут шу кунда
Кынглимга туташгандир.
Сынгсиз улу\ коинот
Мангу ёш гызал щаёт
Юлдузларнинг узо=да
Олтин киприги ыйнар
Сулди, эркалайди
Она каби менида.

Щар бир кишининг =албида олис болалик хотиралари яшайди. Болалик кезларидаги =адрдон кысчалар, бу кычалардаги яшинмачо= билан ытган кечалар, киндик =они ткилган уй ва бу уйни ызларининг мавжудликлари билан равшан =илган ота-онаща=идаги хотиралар йиллар ыткан сайин янада азиз ва мыътабар былиб бора - беради. Аммо хотира сошбининг фоний дунёни тарк этиши билан бу хотираларшам ботаётган =уёш нуридек сынади.

Болалик... Ойбекнинг болалиги...

Паррандалар ор=асидан =увиб, томма - том варрак учириб юрган, арзон шафтоли харид =илиб, =имматро==а сатмо=чи былган-у, аммо чув тушган, чойхона ва дыконларга кириб мыйсафид кишиларнинг сушбатларига =уло= тутишни севган боланинг, бир пайт келиб, ызбек хал=ининг улу\ адиб былишини кимшамшаёлига келтирибди ышанда?Ё

+айси илошый куч рыз\ор ташвишларидан боши чи=май, фарзандларининг туз-насибасини олис =ишло=дан =идирган кишининг фарзандига улу\ инсон, забардаст шоир, адиб, таржимон ва аллома былиши шарафини ба\ишлади экан?Ё

Ойбек ызининг ижодий режаларидашчали тугалланмаган «Болалик»ни =исса деб атаган былсада, у, аслида, хотиралар силсиласидан иборат. Шунинг учун адиб асарнинг 1967 йилдаги китоб нашрида «Болалик» сарлавшасидан кейин «Хотираларим» деган сызни ёзиб =ыйишни лозим топган.

Щулоса =илиб айтганда, Ойбек ызбек болалар адабиётининг шаклланиш ва юксалишида ю=оридаги каби асарлари билан катташисса =ышган. У ызининг бундай асарлари билан болалар адабиётининг севимли =уйчисига айланиб =олди.

/афур /улом ва болалар адабиёти

Ызининг бутунщаёти ва ижоди билан хал=имизнинг миннатдорчилигини вашурматига сазовар былган бахтиёр адибларимиздан бири, замонамизнинг оташнафас куйчиси /./уломдир.

Дарща=и=ат, /./уломщаёти ва ижоди йыли ызбек хал=ининг ысиш, равнак топиш ва такомил йылидир. Шунинг учунщам тыла ишонч билан айта оламизки, шоир чинданщам ызини, ыз хал=ининг садоси, тилмочи деб фахрланишга тамомила ха=лидир.

Шоир ва адиб /./улом бугунги болалар адабиётининг майдонга келиши ва тара==иётида узининг катташиссасини =ышган забардаст шоирлардан биридир.

/./улом ёшликдан отадан жудо былиб азоб у=убат, =ийинчилик биланщаёт кечирди. Оилани тебратишда опасига ёрдам бериш учун у турли юмушларни бажаришга мажбур былди. Кыриниб турибдики, /афур /улом оилик ва юпунлик туфайли ыз ва=тида ы=ий олмади.

Босмахонада харф терувчи былиб ишлаб тиричилик ытказиб юрган булажак шоир 1918 йилда Бокудаги саккиз ойлик ы=итувчилар тайёрлов курсига кириб ы=иди. /./улом болалар адабиётига 1923 йилда ызининг «феликс болалари» номли шеъри билан кириб келди.

/./улом болалар учун асарлар яратишни ызи учун бахт деб билди. У болаларга атаб «Мукофат» (1950), «Шеърлар» (1956), «Тонг-отар =ыши\и» (1959), «Бари сеники» (1953), «Бир гунча очилгунча», «шум бола», «Тирилган мурда» (1935), «Едгор» (1935) каби китоблар нашр эттирди. У болалар учун ёзганщар бир асарида ызининг ижодий принципига соди= =алиб жуда катта масулият билан =алам тебратади. Натижада шоирнингщар бир асарининг мазмунидан келиб чи=адиган асосий 1оя поэтик хулоса педагогик ну=таи назаридан кенг асосланган былади. Шоирнинг болаларга атаб ёзган асарларида уларнинг ёш хусусиятини а=л-идро=ини талаб ва эцтиёжини назарда тутганлигини кырамыз. Унинг «Авлодлар», «Билиб =уйки сени ватан кутади», «Аввал ы=и», «Бари сеники» каби шеърлари, «Тирилган мурда»щикояси, «Шум бола», «Едгор» каби =иссалари ёшлар ва ысмирларга мос келса, «Яша дейман ы\лим», «Ащмад ёмон бола эмасук, амоо», «Икки ёшлик», «Урдак ва тургун», «Кеккаймаочк Собир», «Ола бызо=« сингари шеърлари кичик мактаб ёшидаги болаларнинг =албига кириб боради. Шоирнинг «Нортожнинг курак тиши», «О= теракми кык терак», «Буни топинг =изларим», «Читти гул», «Байрам мактуби», «Уйлашни ырганамиз», «Сиз менинг ёшлигимсиз» шеърларида эса мактабгача тарбия ёшидаги китобхонларнинг дилига =увонч ба\ишлайди.

Шоирнинг «Уйлашни урганамиз» шеъри хал= о\заки ижодига жуда я=ин туради, мисралар оддий, содда сызлардан ташкил топган. Бир =араганда, маъно ва мазмунщам худди шундай туюлади. Аммо синчиклаб ырганадиган былсакщар бир мисрада,щар бир диалогда бола у ёкда турсин хатто катталарнинг орзущаваслари бир бутунлигича шеърга кириб =олгандек. Муз=аймогу кугирчо=дан бошланган ширин уйщаёл катта орзуга айланади. Зотан орзу ярим дунёщисобланади.

Шоирнинг «О= теракми кык терак» шеърищам бо\ча ёшидаги болаларга =увонч улашиб келмо=да. Бир неча авлод бу шеърни ы=иб ёдлаб, =уши= =илиб айтиб камол топган. Асарда тилга олинган А=бар, Тулкин, Хайри, Эркинларщозир бобо, буви былишган.

/./уломщар бир сызщар бир мисрани жуда катта санъаткорлик билан ырни ыринга =уйган,щаммаси рисоладагидек жуда гызал ва табиий чи==ан. Щатто болаларга =уйилган «бутало=«, «тойчо=«, «=изало=«, «=ызичо=« ла=абларищамщеч кимни ранжитмайди. Хал=дан олинган бу терминлар шоирнинг ижодий лабораториясида ишланиб сайкалланиб яна хал==а =айтарилад. +уши= тилдан тилга кучаверади.

Келинг =ыши= айтамиз
+ышилибщаммамиз
О= теракми кык терак
Биздан сизга ким керак. ХейЁ
Акбар бутало= керак. ХейЁ

./уломнинг болаларга ба\ишлаб яратган энг яхши асарларидан бири «Яша дейман у\лим»дир. Бу асарда шоир болаларга романтик тый\уларни, уларнинг фан ва техникани эгаллашга булган =изи=ишлари тобора ошиб бораётганлигини оптимистик рушда тасвирлайди.

Орзулар руёбгачи==ан замонада кичкинтойларнингшам эзгу ниятлари оламча бор. Асар =ащрамони орзулар =анотида яшайдиган бола. Шунга кыра у ызини учувчи, танкист, жангчи, шоир сифатида кыради. Шеър ота бола диалоги асосига =урилган.

- Дада мен осмонга учар былсам,
Чеки йы= кыкнишам =учар былсам,
Юлдуздан юлдузга учар былсам...
Дада мен жунадим Арктикага,
Битта орти=ча путёвка сенга,
Эътибор бермай сову= осмонга,
Сен туманда =олиб не дейсан.
- Яша дейман у\лимЁ

./улом кичкинтойларнингшаётларини одат ва =или=ларини жуда яхши билар эди. Буни шоирнинг педагогик мавзуда яратган асарлари мисолида яхширо= куриш мумкин. Чунончи, «Нортожининг курак тиши», «Ащмад ёмон бола эмаску, аммо» каби юмористик шеърларида кичкинтойларнингшаётларидаги баъзи юту= ва ну=сонлари шоирона очиб берилади. Щар иккала шеърдашам болаларни тозаликка, покизаликка, ювиниб, тараниб юришга, маданиятли былишга даъват этилади.

Табийки, тиш инсон саломатлигининг мустацкам гаровищисобланади. Кимки тишинишаммаша тозалаб юрса, тишида данак, енгок ча=маса унинг дурдек оппо= тишлари со\лом ва ба=увват былишидан таш=ари ызининг со\лгишам аъло даражада былади. Шоир баъзи болалар орасида Нортожи кабилар борлигини улар бепарволик =илиб тишларини =уртга едириб =уйишларини истамайди, аксинча «Щар кимки тишини тозалаб турса жони ором олур, ызи покизаЁ» былишларини орзу =илади.

«Ащмад ёмон бола эмаску, аммо» шеърдашам шу мавзу давом эттрилади. Аммо бу асарда бадандаги барча аъзоларни эштиётлаш масаласи ыртага ташланади. Буни шоир бир =атор мисоллар воситасида юмористик йыл билан ёш китобхон =улогига =уяди. Асар =ащромони Ащмад аълочи ы=увчи.

Биро=, у ыз ызига хизмат =илишни, ювиниб тараниб юришни унча эп курмайди. Буни шоир аъзоларининг =изи=арли диалоги воситасида жуда яхши очиб беради. Ащмаднинг оёги, =ули, корни ва бош=а аъзолари ишдан чи=ади. Исси\и 51 даражага кытарилиб кетади. Касални текширган доктор касалга совун билан сувни касаллик вара=асига ёзиб беради. «Дори»лардан унумли фойдаланган Ащмад тезда со\айибщаётга =айтади. Эндиликда кир-чир юрмасликка онт ичади.

Буюк шоиримиз ./улом Ватан уруши йилларида щам ёзишдан тыхтаб =олмади. Уруш йилларида шеърларининг жуда кып дурдоналарини яратган ./улом ызбек болаларига ажойиб асарлар та=дим этди. Унинг болалар учун яратган асарларида ватанпарварлик ва байналминаллик \оялари, =ащрамонлик ва жасурлик, \алабага ишонч оханглари янграйди. Шоир «Нав=ирон наслимиз синов олдида « (1951) шеърда ёшларнинг келажагини ифодалаб, уларни эрк ва бахт берган ватанга мувоиф= былишга ча=иради.

Шоирнинг бу даврда ёзган ноёб ва гызал асарларидан бири «Сен етим эмассан» шеърдир. Унда ватан уруши йилларида етим =олган болаларга одамларнинг ватанпарварлик хис туй\улари юксак мажорат билан тараннум этилади.

Сен етим эмассан
Тинчлан жигарим
+уёшдай мешрибон
Ватанинг онанг
Заминдай вазмину
Мешнаткаш мушфи=
Истаган нарсангни тайёрлагувчи
Хал= бор - отанг бор
Чучима жигарим
Ўз уйингдасан.

Бу парчада ватаннинг муаззамлигини, унинг мешри дарё кишилари =уйма образларида, лунда тасвирли ифодаланганликлар бир мисрада кыришиб турибди. Шоир болаларга етимлик нималигини тушунтирар экан, уни ызининг аччи= етимликцаётини эслаш ор=али асарнинг таъсир кучани оширишга эришган. /.уломнинг бу шеъри ватанга соди=ли=, садо=ат ватанпарварликшамда бос=инчиларга нафрат туйгуларини тарбиялашда катта ащамиятга эга былган баркамол асардир.

Урушдан кейинги тинч =урилиш даврида /.улом болалар учун «Шеърлар» (1956), «Тонготар =ыши\и» (1959), «Бари сеники» (1953), «Менинг у\ригина болам» (1965) асарларини яратди. /.улом бу давр ижодида болаларнинг ызига хос орзу умидлари, юксак маънавий олами, одоб ахло=и, ы=иш ва интилишларининг асосий мавзуга айланди.

Хулоса =илиб айтганда, академик шоир /.улом ызбек болалар адабиётини юксалтиришга баракалищисса =ышди.

./улом =илган хизматлари учун Ўзбекистон фанлар Академиясинингща=ий=ий аъзоси былди, Давлат мукофоти Лауреати былиб бир =анча орденлар билан та=дирланди.

1963 йил май ойида шоирнинг 60 ёшга тылиши муносабати билан унга «Ўзбекистон хал= шоири» деган фахрий унвон берилди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. «Болалар адабиёти». А.Суюмов, М.Жумабобоев. Т. - 95. «Ў=итувчи» нашриёти.
- 2 «УТА» журналы. 1997 йил. 1-сон. (55-56 - бетлар).
3. «Ўзбек адабиёти ва санъати» газетасы. 1998 йил. 19 июль, 3 - бет.
5. Ойбек «Болалик хотираларим». Тошкент. /афур /улом номидаги «Адабиёт ва санъат» нашриёти. +айта нашри. 1995-йил.
5. «Ўзбек адабиёти ва санъати» газетасы. 1997 йил. 23 - февраль, 2 - бет.
6. А.Суюмов, М.Жумабобоев. «Болалар адабиёти». Тошкент. 1995 йил. 56-57-58-51-52-55- 60-61-бетлар.
- 7 Ўзбек тили ва адабиёти журналы. 1998 йил. 6- сон. Охунжон Сафаров. 61-62 - бетлар.
8. Ўзбек адабиёти ва санъати газетасы. 1996 йил. 3- бет.
9. Ўзбек тили ва адабиёти журналы. 1998 йил. 11 - сон. М.Омонова. 58-59 - бетлар.
10. П.Шамсиев «./улом». Асрлар. беш томлик. 1 том.

4-мавзу

50-ЙИЛЛАР БОЛАЛАР АДАБИЁТИ.

РЕЖА :

1. Ватан уруши даври болалар адабиёти.

2 Болалар адабиетида шеърӣ хат жанри.

3. Урушдан кейинги йиллар болалар адабиети.

5. Ватан ва мешнат мавзуи.

Таянч тушунча: Улуғ ватан уруши, ватанпарварлик, шеърӣ хат.

Бу давр болалар адабиетининг мавзуида, \оёвий мундарижасида жиддий узгаришлар руй берди. Чунончи, езувчилар ижодида Ватан мудофаси билан бевосита бо\ли= жанговор мавзулар асосий уринни эгаллади. Ватанпарварлик, =ащрамонлик, еш авлоднинг она-Ватан мудофаасига кумаклашувчи, айни ва=тда уларнинг «аъло» ва «яхши» баццоларга у=иши асосий масалалардан бирига айланди. Буларни барини узида мужассамлаган жанговор шеърлар бирин кетин юзага кела бошлади.

Бу йилларда узбек адабиетида яратилган /. /уломнинг «Сен етим эмассан», «Со\иниш», «Кузатиш», «Биз енгамиз», Х.Олимжоннинг «Она ва у\ил», «Йигитларни фронтга жунатиш», «+улингга =урол ол», «Жангчи Турсун», «Самолет», Уйгуннинг «Ватан ща=ида =уши=», «+асос», «+изало=нинг улими», Ойбекнинг «Евга улим», «Йигитларга» каби асарлари узбек болалар адабиети диорасини янада кенгайтди.

Уруш йилларида, узбек адабиетида, жумладан, болалар адабиетида шеърӣ хат жанри анча ривожланди.

Бу йилларда яратилган шеърӣ хатлар, жангчининг уз ерига, ота-онасига, жигарбандларига еки хотин =изларнинг фронтдаги ерига йуллаган мактублари шаклида былиб, уларда уруш даврининг энг мушим томонлари акс эттирилди. С.Жура болалар адабиетида шеърӣ хат жанрининг юксалишига баракали хисса =ушди. Унинг «Со\иниш», «Со\инчли салом» шеърлари ана шу шаклда езилган асарларданщисобланади.

1951-55 йилларда К.Мухаммадийнинг «+изил Норпой» газетасида бир =анча асарлари босилиб чи=ди. «+изил аскар», «Ватан учун жанг =иламан», «Фашистларга =ир\ин келсин», «/азаб» кабилар шулар жумласидандир.

Бу даврда А.Рахмат «Онамнинг айтганлари», «Мени кут», «Со\иниш соатларида» /у\лим Щаётжонга/ каби шеърларини езди.

Бу йилларда =исса,щикоя ва шеърларида Ватан уруши =атнашчилари, мешнат =ащрамонлари образлари яратилди. +ис=аси, бу йил болалар адабиетида турли жанрда яратилган асарлар майдонга келди.

Ватан уруши йиллари болалар адабиети ёш авлодни мешнатда фидокорлие, Ватан учун курашларда =ащрамонлик кырсатишга ундади, уларни байналмилал рушда тарбиялашга хазмат =илади.

Ватан урушидан кейинги йиллар болалар адабиети узининг мураккаблиги билан ажралиб туради. Бир томондан моддий ва маънавий щаётда ўзгаришлар руй берса, иккинчи томондан адабиет ва санъатда сталинчилик сиесати о=ибатида «конфликтсизлик» иллатлари намоен була бошлади.

Адабиет ва санъатдащукм сурган «конфликтсизлик» назарияси болалар адабиети ривожигащам салбий таъсир курсатди. Натижада болалар учун яратилган асарлардащамщаёт бир томонлама акс эттирила бошлади.

Лекин щаётнинг ўзи мамлакатимизда авж олган сталинчилик сиесатини, шахсга си\инишнинг о\ир о=ибатларини фощ этди. Буццолнинг мафкурамизда, хусусан, адабиет ва санъатда =олдирган салбий асоратларини, жумладан, «конфликтсизлик назарияси»нищам очиб ташлади.

Бу даврда /.улом, Ойбек, К.Мухаммадий, Ш.Саъдулла, А.Рахмат, И.Муслим, Х.Назир, П.Муминларнинг \оёвий-бадий жищатдан юксак асарлари майдонга кела бошлади.

Ватан ва мешнат мавзуи болалар адабиетинингщам етакчи ва маънавий мавзуларидан биридир. Шоирларимиз бу мавзуни еритишда болалар ва усмирларни =изи=тирадиган образ ва турли ифода воситаларидан фойдаланиб, уларнинг тил бойликларини оширишга, тушунчаларини яна да кенгайтиришгащаракат =илишди. Шу маънода П.Муминнинг «Юртимизнинг юраги», К.Щикматнинг «Менинг Ватаним», «Бахтли болалик», А.Рахматнинг «Улкамизнинг тонги отмо=да», Шухратнинг «Мен бобомга соди=ман»,

Уйгуннинг «Икки она», Хабиб Рахматнинг «Бахтли бола =уши\и», Миразиз Аъзамнинг «Келажак бизники» каби бир =анча шеърлари болалар адабиетида сезиларли из =олдирди.

Кишиларнинг яратувчилик меънатини, болалар ва усмирларнинг катталар меънатига эъти=оди ва ердамини улу\ловчи «Беш =изнинг сов\аси», «Этик», «Темирлар уйини» ,К.Мухам., «Гулдаста», «Эш, роса ширин экан», «Бизнинг Зайнаб холамиз»(П.Мум), «Дастер =из», «Бо\бон =из»(Ш.Саъд), «Сенинг сов\анг», «Ез»(И.Мус) , «Айи=чам», «Пилла =урт тугамиз»(А.Рах.) каби бир =атор шеърлар яратилди.

Бу шеърларда, асосан, меънат ва меънат ахли мадх этилди. Уларда инсон =адр- =имматининг улу\лигини, меънаткаш хал= тарихини яратувчи куч эканлигини кырса тиш алоқида уринда туради.

Меънат мавзуида езилган шеърларда меънат унумдорлигини ошириш учун энг аввал илм-фанни пухта эгаллаш кераклиги алоқида ўрин тутади..

К.Мухаммадий «Урушга йыл бермаймиз» шеърида бутун илгор инсониятнинг асосий ма=сади тинчлик эканлигини тушунтиргач, уларни тинчлик учун курашга ча=иради:

Дейсан танда жоним бор,
Тинчлик учун курашай,
Урушгачеч йыл бермай,
Ватан, хал=им яшагай.

Шоир тинчлик тарафдорларининг енгилмас куч-=удратини, тинчлик урушни енгиши муқаррар эканлигини шундай ифодалайди:

Тинчлик булсиншамма ва=т,
Бунинг учуншамма ва=т,
Урушга йыл бермаймиз,
Тинчлик енгаршамма ва=т.

Тинчликнинг асосий гарови былган дыстлик мавзуи болалар адабиетида тобора кенгайиб бормо=да. Шозирги болалар шеърлятида ешларни дыстлик шам да урто=лик руцида тарбиялашга ба\ишланган \оявий-бидий асарлар куплаб яратилаетир. Мамлакатимиз хал=ларининг =ардошларча дыстлигинишааетий образлар ваща=коний акс эттирувчи асарларнинг тобора купайиб бориши болалар шеърлятининг тарбиявий таъсири янада кучайиб бораётганини тасди=лайди.

Мамлакатимизда бу даврда мактаб ва маориф ишларни янада яхшилаш, уларнишар тарафлама ривожлантириш, еш авлодга илм-фан асосларини чу=урро= бериш, уларни тинимсиз юксалиб бораётганшаетимиз талабларига тыла жавоб берадиган кишилар =илиб етиштиришда бир =анча муштим тадбирларни амалга оширди. Натижада, мактаб ва маориф ишлари яхшиланди, таълимни унумли меънат билан бо\лаб олиб бориш кучайди, ешлар илм-фан асосларини чу=урро= эгаллай борди. У=увчиларда илм-фан ва меънатга мухаббат янада ошди.

Баъзи болалардаги дангасалик ва ял=овлик, унинг зарарли о=ибатларини кырса тувчи бир =аторшажвий асарлар яратилди. Бу мавзуда яратилган Ш.Саъдулланинг «Ивирсик» шеърида кийим-кечаклари ва у=ув =уролларини дуч келган жойга ташлаб кетадиган, бесаранжом ва уй вазифаларини __ бажарадиган ва бунинг натижасида узлаштириши пасайиб кетган ивир бола __ образи яратилиб, ундан аччи= кулинади.

Урушдан кейинги тинч =урилиш йилларида узбек болалар адабиетида =атор дostonлар, шеърий эртактлар ва балладаларнинг «Дунеда энг кучли нима», «Буви, санди= =иссаси», Ш.Саъдулланинг, П.Муминнинг «Кунгил истар яхшилик», «Бахт топган йигит» ва бош=а бир =атор адибларнинг дoston ва эртакт-dostonлари шулар жумласидандир.

П.Муминнинг «Кунгил истар яхшилик» дostonи шаётлийги, мавзунинг долзарблиги, \оявий - бидий пишиклиги, во=еаларнинг =изи=арли баен этилиши жишатдан узбек болалар адабиети дostonчилигининг кейинги йилларда =улга киритган юту=ларидан бири былиб =олди. Шоир оддий биршодиса - 6 «Б» синф у=увчиси Уктам билан Толиб

уртасидаги кичик бир жанжалдан катта, таълим-тарбия туърасидаги масаланщакконий еритиб беради.

Асарнинг асосий ашрамонларидан бири былган Уктам бошда жуда шух, онасининг гапига унча уло солмайдиган бола. Вара учуриб юриб, томдан улаб тушиб, асаб касаллигига мубтало былади.

Достонда увчи диатини ызига жалб иладиган образлардан бири одирдир. одир ызининг мумин-обиллиги, камтарлиги биланщурмат-иззатга сазовор бола.

Болалар адабиети, унинг мушмил сощаси былган драматургия адабиетимизнинг ажралмас бир исми сифатида умумий ривожланиш йилидан бораефир. Жамиятнинг тараиети суръатини, унинг юксак маънавий эстетик эщтиежларини ондириш учунщали бу сощада куп ишлар илиниши керак.

УЙГУН ВА БОЛАЛАР АДАБИЕТИ

Уйгун «Рахматулла Отакузиев» 1905-йил май ойидащозирги озоистон Республикасининг Марказий ишлоида дунегга келди.

1915 йилда туиш эшли Уйгун эски мактабга ишга боради. Бошлангич маълумотни эгаллаган Уйгун ыз билимини ошириш масадида 1923 йили Тошкентга келади ва Тошкент вилоятидаги таълим тарбия техникумига киради. Техникумдаги ыувчилик давридащамма фанлардан улгиришга интилиб, уларни унт билан эгаллашга киришган. Уйгун, адабиетга алощида мухаббат билан арайди ва унинг албида шоир былиш орзуси уйонади. Адабий асарларни, айни-са шеърларни марок билан ыиб, улардан таъсирланган бир узищам ижод илишга интилади. Булажак шоирнинг тунгич асарлари техникум деворий газеталарида босилиб туради. Унинг кичкинтойларга баишлаб яратган «орбобо», «Хадя», «Башор ва мен», «Менинг икки онам бор» ва боша шеърый тупламлари болалар адабиетига мушмил хисса былиб ышилди. Шоир болаларга атаб езган барча катта-кичик шеърларида ыимишли, Она-Ватан вавехнатни жон-дилидан севган чин дыст, ростгый, соф дил болаларнинг хис-туйуларини ифодалайди, ешларни ватанимизнинг гызал табиятини, бойликлари ва кишиларимизнинг ажойиб фазилатлари билан таништиради.

Уйгун болаларга баишлаб езган барча шеърларида мавзуни ызига хос жищатдан акс эттиришгащаракат илади. Шоирларимиз томонидан куйланган Она-Ватан мавзуини ызига хос тарзда ифода этади. Шу жищатдан унинг «Икки она» шеъри характерлидир. Шеър ашрамонининг икки онаси бор: бири унга о-сут берган, иккинчиси эса ыз баирида авайлаб парвариш илган. Иккала онасищам азиз, муаддас ва муътабар. Лирик ашрамон она шу бир-биридан муътабар икки онаси билан гурурланади. Ызини боан, тарбиялаган бу икки она олдида бир умр арздор. Зарур былса, улар учун урбон былишгащам тайер.

Уйгун болалар адабиетида ватанпарварлик оялари туърасида кыплаб шеърлар езган шоир сифатида эъозланади. Масалан: «Менинг икки онам бор», «Чегарачи», «Садокат» каби асарлари мисол была олади. Бу шеърларда чегара сочиларини ыз постида сергак тыриб, уни ырилаетганини ва жангчиларнинг Ватан олдидаги ашрамонликларини тасвирлаш ор-али болаларнищарбий ватанпарварлик хислари рущида тарбиялайди.

Эйтиоди ва садоати шоирнинг «асос» (1955) достонида янада чуур ифодаланган. Асарда муаддас Ватан, душманга нисбатан нафрат, алабага комил ишонч ояси ифодаланади.

Шоирнинг «изалонинг ылими», «Ыириланган хусн», «Инсон» каби атор шеърлари мудщиш уруш дахшатларини ва гудаклар тадирищаида езилган.

Ватан уруши йилларида анчадан-анча ичлолар ва шащарлар фашистлар томонидан вайрон илинди, кишиларимиз жанг майдонларида ашрамонларча хало-былди: неча-неча бегунощ гудаклар ота-онасидан тирик етим олди, анчалари фашист газандалари ылида холо-былди. Ана шундай фожеали манзараларни Уйгун таъсирчан тасвирлаган. «изалонинг ылими»да ана шундай мудщиш ва фожеали кыринишлардан бири шундай тасвирланади:

аранг, бу манзара наадар мудщиш,

Тилка-тилка былинган юрак бурдаси:
Жонсиз онасининг =онли =ылида,
Етар ча=ало=нинг кичик мурдаси.
Пахтадай юзлари ... жажжи =ыллари...
Шу азиз боланинг не гунощи бор
Огзи, усти =он, =ыли =он бури,
Бурдалаб гудакни айламишдир хор.

Ватан уруши йилларида ы=увчи-Валя Котик, Зина Портнова кабиларнинг =ащрамонликрай-ю, жасурликларини ким билмайди дейсиз. Буларщар =андай вазиятдащам евуз душманга =арши шав=атсиз курашдилар, ыз ота-оналари, ака ва дыстлари учун =асос олдилар, кыплари эса ана шу кырашда =ащрамонларча хало= былдилар. Ешларнинг кырсаган =ащрамонликларища=ида езувчиларимиз кыплаб бадий асарлар яратдилар. Уйгунщам ана шундай =ащрамонларнинг эркин сиймосини ызининг «+асос» достонида Коля тимсоли ор=али яратиб берди. Асар турт =исмдан иборат,щамма =исмларда бир \оя ватанпарварлик ва =ащрамонлик \ояси илгари сурилган.

Уйгун табиат ва фасллар куйчиси сифатидащам эъзозланади. Сер=уеш Ызбекистоннинг бир-биридан ажойиб фаслларининг ызига хос фазилатлари, хосияти, жозибаси шоирнинг «Бащор», «Бащорща=ида», «Куз келди», «+ор», «Ез», «+орбобо» каби =атор асарларида зурщаяжон билан куйланади. Уйгун фаслларининг ызига хос такрарланмас сирларини болаларга турли усуллар билан уларнинг еш савиясига мосщолда содда ва жозибали мисраларда ифодалаб беради. Уларнищаетдаги турли туман муаммолар билан таништиради, фасллар шоирнинг ниятини амалга оширишда бир воситащисобланади. Шоир фасллар ва уларга хос булган уйинлар ор=али ыз =ащрамонлари - болаларнинг руциятини очиш ва уларнинг характерини кырсаатишда унумли

Йилимизнинг салма=дор иши,
Турт фаслга текис булинар.
+иш тайерлар, бащор экади,
Куз йи\ади, ез тарбиялар.

Шоирщар фаслнингщислати ва фазилати инсон мещнати билан гызал эканлигини «Бащор» шеърида яхшигина тасвирлаб беради:

Бо\бон чи=ар бо\ига
Чупон чи=ар то\ига
Бол арилар гувиллаб
+унар гул япро\ига...
Сувлар шилдираб о=ар,
+уши\и дилга екар.
Бизга шодлик келтирдинг
Салом сенга, гул бащор.

Болалар учун турли туман =ушларнинг ушиб келишищам, дала =ирларнинг гул ва майсага бурканишищам, ранг-баранг жониворларнинг пайдо былишищам номаълумдек бирщодиса сифатида кыринади. Шунинг учунщам болалар учун номаълумдек туюлган нарсаларни шеърларида тасвирлаб тушунтиришгащаракат =илади.

Уйгун =иш фасли ща=ида щам анчагина пишик асарлар езган. Болаларщамма фаслларни, жумладан =ишни жуда севадилар. Чунки бу даврда болалар уйнайдиган уйинлар турлари купаяди. Уйгуннинг «#иш», «+орбобо», «Арча», «Холик =ур=о=», «Янги йил =уши\и» каби шеърларида =иш фасли ызининг бутун гызаллиги билан намоен былади.

Уйгун адабиетимизда табиат манзараси тасвирининг мощир устаси сифатида танилган. Бу унинг болалар учун езган шеърларидащам я==ол кыринади.

Уйгун мактабгача тарбия ешидаги болаларга ба\ишлаб бир =анча асарлар езган: шулардан бири «Лайлак» шеъридир. Шоир:

Лайлак келди ез былди,

+аноти =а\оз былди.

деб уни ез элчиси эканини болаларга соддагина =илиб тушунтиради ва лайлак келиши билан болалардаги табассум, шодлик хисларини таъсирли ифодалайди.

Мактабгача тарбия ешидаги болалар купгина нарса ващодисаларни тушунавермайдилар, лекин уларни билишга, тушунишга =изи=адилар. Уйгуннинг «Лайлак», «Гулдор капалак», «Бойчечак», «+ушлар келди» каби шеърлари шу жишатдан характерлидир.

Шоир узининг купгина шеърларидашар фаслнинг узига хос гаштини шоирона тараннум этади. Езнинг тукин сочинлигини «Ез» куркам чамандай оромгошларда =увнаб дам олаётган бахтиер ешлар ни «Сув =учо\ида» шеърларида =аламга олиб, уларнинг севинчли кайфиятлари ор=али езнинг на=адар наъшали эканлигини езади.

Хуллас, Уйгуннинг болаларга атаб езган асарлари улар характери, орзу-умидлари, =изи=ишларини узиди мужассам этиш билан характерлидир. Бу асарлар бугунги кундашам болалар маънавиятининг, эстетик дилларининг шаклланиши да катта ашамиятга эга. Уйгун истеъдодли шоир сифатида болалар адабиети тара==иетида катта хисса =ушди.

5-мавзу

Куддус Мушаммадий ва болалар адабиёти

Режа:

1. Куддус Мушаммадийнинг шеърият майдонга кириб келиши
2. Шоирнинг болалар адабиётини ривожлантиришдаги хизматлари.
3. К.Мушаммадийнинг шеърий тыпламлари шча=ида.
5. К.Мушаммадий болаларнинг энг севимли ёзувчиларидан бири.

Таянч тушунчалар. Чувалачи, «Тонг ўйини», «Сандал ва печка».

Болалар адабиётини ривожлантиришда катта хизматлари сингган шоирлардан бири, Ўзбекистон хал= шоири, Шамза мукофатининг лауреати К.Мушаммадийдир. Ўзининг сермазмун, уйно=и, давр нафаси билан йу\рилган бадиий баркамол асарлари билан болалар =албига кириб борди, уларнинг севимли шоирига айланди.

К.Мушаммадий 1907 йилда Тошкент шащрининг Чувалчи мащалласида дешкон оиласида ту\илди. 1925 йилда унинг отаси вафот этди. Сингра у болалар уйига жойлашди. 1927 йилда мактабга ы=ишга кирди ва мактаб =ошидаги интернатда тарбияланди. Ёш К.Мушаммадий 1930 йилда мактабни тамомлаб, Ўрта Осиё Давлат дорилфунунига ы=ишга киради. Ў=иш билан бирга Тошкентдаги Улу\бек номли мактабда ы=итувчи былиб ишлайди.

У 1928 йилдан бошлаб шеърлар ёза бошлайди. Унинг дастлабки шеърларидан «Тонг ўйини», «Паранжи», «Шар=шча=и=ати» рузномасида, «Селекция станцияси» номли шеъри эса «Ер юзи» ойномасида босилди. 1933 йилда шоирнинг «Ашмаджон билан асарлари» номли шеъри «Маданий инкилоб» рузномасида босилиб чи=ди. Бу шеърда мешнатсеварлик улу\ланади.

1936 - 1937 йилларда К.Мушаммадийнинг «Сандал билан печка», «Ўз-ўзини танкид» асарлари майдонга келди. «Сандал билан печка» шеърида шоир турмушимизга янгиликларнинг тобора кыпро=кириб келишини, эскилик янгиликка ыз ырнини =ийинчилик билан, кураш билан бушатиб берганлигини болаларбоп килиб таърифлайди.

Мактабда ы=иш ва ы=итиш ишларини тубдан яхшилаиди, интизомни мустащкамлашда ыз-ўзини танкид катта тарбиявий кучга эгадир. Шунинг учун К.Мушаммадий «Ўз-ўзини танкид» шеърида болаларшчаётидаги характерли во=еаларни танлаб олиб, уларни айрим ы=увчи ёшлар мисолида ёритади. Шоир тишини тозаламаган

Ашмадан, юз =улини ювмаган Холдан, тирно\ини олмай юрган Юнусдан ва ы=ув =уролларига, мактаб жишозларига ёмон муносабатда былган болалардан =атти= кулади.

К.Мушаммадий бунда жонлантириш воситаларидан усталик билан фойдаланиб, китоб, дафтар, =алам, портфель, эшик, парталарни ызаро сызлатади. Уларнинг арзцоли кулгишисси билан сугорилтилган. Буни шоир жонли,щаётий куринишларда \оят таъсирли =илиб ифодалаган:

Бирдан парта тагидан,
Арз этар йирти= китоб.
- Хол жоноарак кулида
Эзилиб былдим бетоб.

Асарнинг иккинчи =исмида шоир болаларни жамоат мулкани кыз =орачи\идай са=лашга даъват этади.

К.Мушаммадий 1955 йилда Ёзувчилар уюшмаси аъзолигига =абул =илинди. 1956 йилда унинг «Ы=увчига эсдалик» номи билан биринчи китоби чи=ди.

Шоир бу шеърида ы=увчилар бажариши керак былган йигирма =оидани бадий равишда ифодалаш билан бирга, ы=увчининг маънавий =иёфаси ва вазифасига атрофлича тыхталади, болаларнинг мактабга, ы=ишгащавасини оширади.

Булай десанг бо\бон,
Е Ватанга посбон,
Е осмонга ы=увчи,
Е денгизга сузувчи,
Нимаки =илсанг тилак
Барига ы=иш керак.

Дарс пайтларида ы=итувчининг шар бир сызини ди==ат билан тинглаб, берилган вазифани ыз ва=тида пухта бажариш таълим - тарбия ишларининг сифатини яхшилаб ю=ори ызлаштиришнинг гарови. Шоир «Со\лом танда со\ акл» ма=олини болага эслатади, озодалик, санитария - гигиена =оидаларига риюя =илишщам ы=увчининг яхши фазилатлариданлигини тушунтиради.

К.Мушаммадий болаларнинг маънавий =иёфаси, фазилати ва хислатларини «Ы=ишга мешр, зещн, кунгил =уйиб ы=ийдиган», «пок юзли», «ё=имтой», «шар сызидан бол томадиган», «курганлар яша» дейдиган хусусиятлари асосида ёшларнинг умумлашма лирик образини яратади.

1957 йилда К.Мушаммадийнинг 50 йиллигига ба\ишлаб, «Шеър ва эртактлар» тыплами нашр эттирилади. Тыпдамдаги «Щунар мактаби ы=увчиларнинг эсдалиги» шеърида шоир болаларни пухта билим олишга ча=иради. У болаларни Она - Ватанга, эл-юртга садо=атли былиб камол топишга чорлайди.

К.Мушаммадийнинг 1957 йилда «Синов» номли тыплами босилиб чи=ди. Тыпдамдаги «Аълочи Соди=« шеърида одобли Соди= тантик - ўйинқарок, ы=ишга кечикиб келувчи, дарога =уло= солмайдиган Холмат образига =арама- =арши =уйилади. Муаллиф болаларни =унт ва чидам билан ы=ишга ча=иради.

Шоир «Синов» шеърида илм - фаннинг =адрини чу=ур тушунувчи, боласининг тарбиясини ва келажагини уйловчи мураббий ота-оналар образини яратади. Ота ыз фарзандига имтихондан ы=ишнинг мощиятини тушунтиради. «Синов» тыпдамидаги «Яша ОмонЁ», «Дадавой имтихондан ытди», «Менинг орзуим» каби шеърларищам болаларни илм- фанга, мешнатга, аъло ы=ишга ча=ириш рыщи билан сыгорилган.

Болаларнинг талантли ёзувчиси К.Мушаммадийнинг 1958 йилда «Орзу» номли тыплами босилиб чи=ди. Шоирнинг 1951 йилда босилиб чи==ан «+ир= у\ил, =ир= =из» китоби нашр этилди.

Шоир тыпламидаги кыпгина шеърларида ы=иш, таълим - тарбия жараёнинг турли бос=ичларини тылиб - тошиб =уйлайди. Чунончи, у «Сентябрь тонги», «Биринчи сентябрь» каби шеърларида мактабдаги ы=ув йилининг бошланишидаги болаларнинг катта =увонч ва шодликларини ифодаласа, «Кимнинг хати =ухлик»да дарс пайтини =аламга олади. «Ота болалар», «Имтихон» асарларида былса имтихонга тайёргорлик ва ундан яхши ытибшаммасинингшурмат ва ол=ишига сазовор былган бола образини яратади.

Бащор шоирнинг энг севимли мавзуларидан биридир. Шоир табият гыззаллигидан, болаларнинг майсазорларда, поёни йы= кир адирлада зав= шав= олишидан илхомланади ва ы=увчини мафтун этадиган мисралари битади.

«Бащор келди» шеърида сулим бащорнинг гыззаллиги ва унингшаётбахш фасл эканлигини уйно=и мисрларда =уйланади. Демак, шоир бу шеъри билан болаларда бащорща=ида эстетик хис - туй\ушам уй\отади. Бундай асарлар болаларни гыззалликни хис этишга, унда эстетик зав= - шав= уй\отишга хизмат =илади.

«Дунёга энг кучли нима» шеърида шоир болаларни дунёдаги энг кучли нарсалар билан таништиради. Шоиршар бир кучли хайвон ёки табиятшодисасини ани= кыринишларда ойдинлаштиради. Чунончи, энг кучли фил шундай жонли хусусиятлари билан эса =олади. Шу усулда болаларга жуда кыпшодисалар ты\рисидащикоя =илади.

Бу ыринда шоирнинг \оявий ма=сади ани= инсонни улу\лашЁ Биро= шунишам таъ=идлаш зарурки, инсоншаммадан кучли ва кур-курона табиятни ызимизга буйсунтирамыз, деб =илган хатти -щаракатларимизнинг фожеали о=ибатлари намоён булаётгани бугунги кунда бу типдаги асарларга маълум даражада танкидий ёндашиш ва бу шеърлар давр мащсули эканлиги, иждокорнинг асосий ма=сади инсонни бош=а табиятшодисаларига =арама - =арши =уйиш эмас, балки улу\лаш эканлигини назарда тутиш керак былади.

К.Мушаммадийнинг 1960 йилда «+андай былмо\им керак», 1961 йилда эса, «Жуда =изи=, жуда чиройли» тыпламлари нашр этилади.

Шоир «Она-бола мещри» тыпламига кирган шеърларида ота-оналарининг болаларга, болаларнинг ота-онага ва мещнатга, Ватанга, илм - фанга, =увно=щаётга былган мещр мушаббати ифодаланган.

Шоир болаларнинг орзу-щавасларини, келажакка былган интилишларини «Мотор =уйлак ясаймыз», «Шащло», «То\ларим шунча баланд» каби шеърларида баён этади.

Куддус Мушаммадийнинг 1965 йилда «Бола бошидан улон ёшидан» деган шеър ва эртактлар 1966 йилда «Доно бобонинг мевара чеваралари» тыпламлари босмадан чи=ди.

Куддус Мушаммадий хал= о\заки поэтик иждодидан фойдаланиб, «Бир узбошимча чумчук ща=ида», «Мушук нега пихиллайди?», «бо\мон чол уч хум эртак айтганмиш», «Кунгизой билан сич=онбой», «Доно бобо ва бир юз уч пащлован у\ил - =изларища=ида эртак», «Олтин дарахт» каби кыпгина эртактлар яратиб, ызбек болалар адабиётида бу жанрни юксалтиришга муносибщисса =ушди.

«Кунгизой билан сич=онбой» эртагида шоир эски урф - одатларни =оралаб, янгилик ва мещнатсеварликни шарафлайди. Бу \ояни шоир кунгизлар, сич=онлар, капалактлар, асарилар, чи\ирткалар, =аламушларщамда тошба=аларнинг ызаро муносабатларини ифодалаш ор=али кырсатади. Эртактнинг композицион тузулиши, во=еаларнинг ихчам ошангдор мисраларда берилиши ва кунгули ибораларнинг ыринли ишлатилиши болаларга жуда мос былиб, асарни \оятда =изи=арли ва ы=имишли былишида етакчи омил былган. К.Мушаммадий бу эртагида мещнатсевар, чевар, ыз эрки учун астойдил курашиб, ма=садига эришган аёлларни Кунгизой тимсолида,щалол мещнат туфайлишаммага еккан хашщаткаш кишиларни асарлари образида, хийлагар, золим, майхур ва текинхурларни сич=он =иёфасида гавдалантиради.

К.Мушаммадий бу эртагида бизда мещнат шараф-шон, шыхрат ва =ашщрамонлик иши эканлигини болаларнинг дид ва савиясига, ёшига мос =илиб ифодалаб бера олган. Бу \ояни Асарларининг Кунгизойга былган мушаббатида ифодалайди. Кунгизой гызал ырмонга =очиб боргач ызининг халол мещнати билан донг чи=аради.

Асарлари унга ботиниб сызлай олмайди, ёнидан кетолмайди. У Кунғизойга ё=иш учун тер тукиб мешнат =илади, аммо Кунғизойчам мешнатда ундан =олишмайди.

Асарда бир-бирини синаб севишган Асарлари билан Кунғизойнинг янгича туйлари Сич=онбойнинг колок, зокича туйига солиштириш ор=али акс эттирилади. Кунғизой ва Асарларининг туйига гызал урмонда саъва, булбул, тургай, читтаку ва шунга ухшаган сайроки кушлар келиб, бир оркестр былиб куйлашади, тонг отгунча базм =изийди. К.Мушаммадий ыз эртагини «Ким бировга =ариз чох, унга ызи былар жо» деган на=ол билан тугатади.

К.Мушаммадий 1970 йилда болалар учун ёзган «+анотли дустлар» шеърлар тыплами учун Шамза мукофатига сазовар былди.

Шозирги замон болалар адабиётининг пеш=адам вакили К.Мушаммадий ызининг ранг - боранг мавзуларда ёзган чу=ур мазмунли юксак бадий асарлари билан хал=имиз ыртасида катташурматга сазовар былмо=да.

Фойдаланган адабиётлар:

1. А.Суюмов, М.Жумабоев «Болалар адабиёти». 159-160 - бетлар.
- 2 «Тонг юлдузи» газетаси. 1993 йил 15 сон. «Севимли шоиримиз - Куддус Мушаммадий».

б-мавзу

Хозирги замон болалар адабиёти

Режа:

2. Худоберди Тўхтабоев ҳақида

3. Анвар Обиджон ҳақида

Фойдаланадиган адбиётлар

1 Х.Тўхтабоев “Сариқ девни миниб” –Т. Ғ.Ғулом номидаги адабиёт нашриёти -1987

2 З.Иброҳимова . Қувноқликка яширинган изтироблар.Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон кутубхонаси нашриёти Т-2005

3 А.Обиджон. “Олтиариқ хангомалари” “Манъавият”.Т-1999.

Таянч тушунча : Сариқ дев, Сехрли қалпоқча , олтиариқ ,
Ҳар бир ёзувчининг ўзига хос ҳаёт йўли бор. Табиийки, у туғилиб ўсган муҳит ҳам, уни ўраб олган табиат олами ҳам унинг болалик чоғларию илмга интилишлари ҳам ва ниҳоят адабиётга кириб келиш йўллари ҳам ўзига хос бўлади.

Ёш китобхонлар муҳаббатини қозанган Худойберди Тўхтабоевнинг ёзувчилик сафига кириб келиш сирлари билан қизиқсангиз англайсизки, у адабиёт майдонига ўнқир-чўнқир йўллар билан баъзан қоқилиб- суқилиб, қанчадан-қанча қийчиликларни енгиб кириб келган.

Маълумотларга қараганда у “Қатрон тоғи этакларига жойлашган Катта Тағоб қишлоғида туғилган”. Бу сўлим, сермева қишлоқнинг одамлари қизиқчи, латифа ва эртақлар сўзлашга усталиги билан ажралиб туради.Табиий, Х. Тўхтабоевнинг ёзувчи бўлиши учун қўлига қалам олишида, албатта ўша латифа ва эртақларни, қизиқчиликни яхши кўрадиган қишлоқ одамларининг катта ҳиссаси бор. Ёшлигида такрор-такрор эшитган, илиб олиб ўзи ҳам тенгдошларига, укаларига айтиб берган латифа ва эртақлар унинг характерини шакллантиришда катта роль ўйнаган албатта.

Х. Тўхтабоевнинг ҳаёти билан қизикадиган бўлсангиз, у чақолоқликдан етим қолгани , ўгай ота ким эканини таниганини, диний китобларни ўқиган бувисининг

қўлида тарбия олганини эслайди. Тахмин қилиш керакки, Х.Тўхтабоевнинг ёзувчилик касбини танлашда

Ёшликдаги бу ҳаёт машаққатларининг, хусусан кампирларни ўз отрофига бирлаштира оладиган илмдон ва тақвадор бувининг ҳам қандайдир ўрни бўлганини англайсиз.

Худойберди ўзининг ҳаёти тўғрисида қуйдагиларни алоҳида ҳаёжон билан гапиради:

“Менинг болалик ва ўсмирлик йилларим Улуғ Ватан уруши йилларига тўғри келган, ота-онасиз қолган етим ҳамқишлоқларимнинг ўкинч ва армонларини эшитганман. Ўғлидан “қора хат” келган оналарнинг кўксини юлиб додлаганини кўрганман, акасини интизор кутаётган сингилларнинг эридан барвақт жудо бўлган ёш-ёш жувонларнинг пинхоний кўз ёшларини кўрганман”.

Болалик чоғларидаги бу таассуротлар бекорга ўтиб кетган эмас, албатта. Унинг ёзувчи бўлиб, хусусан болалар ёзувчиси бўлиб қўлига қалам олишида бу фактларнинг роли ҳам озмунча бўлган эмас.

Мана Худойбердининг болалик чоғларини давоми

“Ўғай отам- уста Абдуқодир ишчи батальонига кетгач, биз оилада саккиз бола қолдик. Бир хилларимиз болалар уйида, бир хилларимиз бировлар уйига молбоқар бўлиб кетдик, мен ҳам болалар уйида бўлганман, мен ҳам молбоқар бўлганман. Шундай оилалар ҳам бўлган эдики, ҳам онадан, ҳам отадан жудо бўлишганди. Мен булар билан роса болалар уйидан болалар уйига ўтиб “сайр” қилганман, ҳатто тошкентдан Кўқонгача пиёда кетган пайтларимиз бўлган”.

Бировларнинг эшигида юриб молбоқарлик қилиш, қисқаси, кичик хизматкор бўлиш, унинг устига саккизта етимчанинг каттаси бўлиб, уларнинг ҳам ғамини ейиш, ёзувчи сўзлари билан айтганда “етимлар армияси сафида бўлиш” болалар уйида юриб турфа болалар характерларини кузатиш булар ҳаммаси бўладиган ёзувчи учун фақат ҳаёт материали эмас, балки ҳаёт мактаби босқичлари ҳам эди.

Улуғ Ватан уруши тугади. Х. Тўхтабоевнинг ўқувчилик, студентлик даврлари тез суъратлар билан ўтди. Бадиий ижодга у ҳали студентлик чоғларидаёқ қизиқди, бошда шеърлар машқини олмоқчи бўлди, кейин прозага ўтиб ҳикриялар ёзди.

Х.Тўхтабоевнинг биринчи ҳикоялар тўплами бундан роса 20 йил олдин, яъни 1961 йил “Шашқалок” номи билан эълон қилинди. Ўшандан бери у асосан болалар ўсмирлар ҳаётига тегишли 10 дан ортиқ ҳикоялар тўплами қиссалар романлар эълон қилди.

Х. Тўхтабоев асарлари ичида “Сариқ девни миниб”, “Сариқ девнинг ўлими”, романлари ёш китобхонлар муҳаббатини қозонган асарлардан ҳисобланади. Бу асари учун бир неча мукофотлар олишга муваффақ бўлган. Асарнинг II қисми “Сариқ девнинг ўлими” учун эса милиция ходимлари ҳаётига баҳишланган асарлар конкурсининг ғолиби бўлди. Китобхонлар ҳаётига бағишланган асарлар конкурси ғолиби бўлди. Х.Тўхтабоевнинг бу романлари саргузашт роман услубида ёзилган новатор романлардир. Бу романларнинг ўнлаб тилларга, таржима қилиниб, катта тираж билан босилиши ҳам адиб меҳнатига берилган катта баҳодир.

Хўш., Х.Тўхтабоевнинг номини маълум қилган бу асарларнинг сирини нимада? Бу саволга жавоб бериш учун асарларга бир назар ташлайлик.

Шундай қараганда “Сариқ девни миниб”, “Сариқ девнинг ўлими”, баъзи хусусиятлари билан Ғ.Ғулумнинг “Шум бола”сини эслатади. Х. Тўхтабоевнинг қаҳрамонлари ҳам “Шум бола” қаҳрамони сингари зийрак, серфаҳм, чаққон. Бунинг устига у фантазияга ҳам бой- маълум бир ишни битказиш учун дарров йўл излайди, агар йўл тополмай қолса, мушкул ишларни ҳаёлан ҳал қилишдан ҳам тоймайди.

Бироқ, Х. Тўхтабоевнинг қаҳрамони замонавий «шум»лардан. Ғ.Ғулумнинг шум боласи эса замон замирида ҳаракат қилади. “Сариқ дев” қаҳрамонинг ҳаракат майдони кенг, фаолияти ҳам ранг-баранг, характерининг ўзга яраша шаклланиш тарихи бор. Китоб саҳифаларида қаҳрамон даққига сабаб бўлган ўз қилмишларидан

пушаймон бўла бермайди, аммо, китобхон пайқаб оладики, бу дақиқаларнинг асл сабаби қаҳрамоннинг яхши ўқимагагида, умуман ҳали ўзи тайёр бўлмаган ишларга кўл урганида. Қаҳрамон мактабга қайтиб ўқишни давом қилдиришга қарор қилади.

“Сариқ дев.” -- саргузашт асар. Бунинг устига фантастик ҳам. Шунга мувофиқ асардаги воқеаларнинг баъзилари кутилмаган тарзда рўй беради, бир қисм воқеалар асосиздек бўлиб кўринади. Саргузашт фантастик асарларнинг қисмати маълум бир деталь ёки эпизоднинг нақадар конкрет ва реаллиги билан белгиланмайди, балки бир оз реалликдан узоқда бўлатуриб китобхонни ишонтира олиши ва “Тўқима воқеалар” воситасида зарур хулосалар чиқарилиши билан белгиланади. Х.Тўхтабоев асардан кузатилган хулосани чиқара олган. Саргузашт йўли, фантастик баён унинг учун адабий приём усул сифатида хизмат қилади. Масалан, қаҳрамон “Сирли қалпоқча” сиз воқеаларнинг ич-ичига кириб бора олмас, ҳаётимизда учраб турадиган, кўриб кузатиб юрилган, бироқ сир—асрори етарли англамаган иллатларни етарли даражада фош қила олмаган бўлар эди.

Х.Тўхтабоевнинг фантастикаси замонавийдир. Бу фантастика орқали берилган воқеалар “Сеҳрли қалпоқча” билан унинг қаҳрамони амалга оширмакчи бўлган ҳамма ишлар—хуллас, замонавий “шум бола”га замонавий вазифа берилган ва асар қаҳрамони бу вазифани уддасидан чиқа олган.

Х. Тўхтабоевнинг саргузашт асари бу хусусиятлари билан муҳим тарбиявий аҳамиятга эга.Тўғри, асарнинг яна ҳам пишитиш зарур бўлган жойлари ҳам йўқ эмас. Аммо, шуларга қарамасдан, кўйилган мақсаднинг тўғри ифодаланиши, баёнда қизиқарли йўллар топилиши жиҳатидан Худойберди Тўхтабоевнинг бу асари ўсмирлар учун ёзилган яхши асарлар қаторидан ўрин олишга ҳақлидир.

Ёзувчилик санъати шундаки, адиб, ё кўрган-билганини, ё эшитганини ёзади. Бу кўрган билган эшитганларини маълум бир системага солишда доим ўз ҳаёти кўз олдида туради. Шу маънода ёзувчи учун ўз ҳаёти, кўрган-кечирганлари биринчи даражали материал вазифасини адо этади. Х.Тўхтабоевнинг “Сариқ девнинг ўлими”дан кейин эълон қилинган романида шундай сатрлар бор:”Белим сал букикроқ, буни ўзим тан оламан, укаларимни кўтара бериб шунақанги бўлиб қолганман, бўйим ҳам тенгқурларимга қараганда сал пастроқ, буни ҳам инкор қилмайман. Мен юқорига қараб ўсаман деганимда укаларим елкамга миниб олиб, пастга қараб босаверишган. Шунинг учун пақанароқ бўлиб қолганман. Беш болали дейишларига ҳам, ростини айтсам жаҳлим чиқмайди. Нега десангиз чиндан ҳам роппа-роса бешта укам бор. Бешовини ҳам ўзим катта қилганман, ойижоним тракторчи, уруш бошланганидан буён кечасию кундузи далада”.

Юқоридаги гаплар “Беш болали йигитча” романинг бош қаҳрамони Орифжоннинг сўзлари. Х.Тўхтабоевнинг ўзини кўрганларга нисбатан унинг китоблариини ўқиганлар минг мароталаб кўпдир. Бироқ бу кўп сонли китобхонлар ҳеч вақт Орифга берилган бу портрет характеристикаси Худойберди Тўхтабоевнинг ўзига алоқадор эканини билмайди. Ҳа, бу портретда ёзувчининг ўз киёфасидан нималардир олинган, фақат портрет маъносида эмас, балки бошқа жиҳатлар билан ҳам Орифжон адибнинг прототиби деган хулосага келишга ҳуқуқ беради.

Ҳақиқий ёзувчининг ҳар бир асари изланишлар самарасидир. Х.Тўхтабоев ҳар бир асри билан ўз ижодини нималар биландир бойитади, қандайдир янгиликларга эришади. Бироқ ижодкор учун, хусусан ўзига талабчан бадий масъулиятни ҳис қиладиган ёзувчи учун изланишларнинг чеки йўқ. Бизнинг назаримизда Х. Тўхтабоев чексиз изланадиган, шу туфайли ҳар бир асари билан адабиётимиз тараққиётида сезиларли ҳисса қша биладиган адибларимиздан. Адибнинг китобхонларни мамнун қиладиган хислатларидан бири ҳам шу.

Анвар Обиджон.

Юртимиз истиқлолга эришган илк кунлардан бошлабқ ёшларимизни соғлом, баркамол қилиб камол топтириш масаласига жиддий эътибор қаратилди. Бу масала

давлатимиз сиёсатининг ўзагига айланди, жаҳон андозаси даражасида дастурлар ишлаб чиқилди. Улар ҳаётга татбиқ этилмоқда.

Бадиий адабиёт, жумладан, унинг алоҳида таркибий қисми бўлган болалар адабиёти, ушбу ғоят мураккаб вазифани адо этишдаги энг муҳим воситалардан биридир. Бу ишга бадиий сўз қудрати билан ҳисса қўшиб келаётган истеъдодли ёзувчилар кўп. Улардан бири Ўзбекистон халқ шоири, кўп қиррали адиб, шоир ва драматург Анвар Обиджондир.

Анвар Обиджон 1947 йилда Фарғона вилоятининг Олтиариқ туманидаги сўлим қишлоқларнинг бири --Полосонда туғилган, беғубор болалиги шу жойда ўтган. Қалбида ҳаётга, инсонларга она табиатга бўлган меҳр-муҳаббат туйғулари айнан ўша масканда уйғонган, илк шеърини сатрлар ҳам шу қишлоқда яратилган.

Анвар Обиджон 1966 йилда Самар қанд Молия билим юртини тугатди, сўнг харбий хизматга чақирилди. Хизматдан қайтгач, 1969 йилдан бошлаб ўз қишлоғидаги жамоа хўжалигида, пахтачилик бригадаларининг ҳисобчиси бўлиб ишлади. Ўз бахтини матбуотдан қидирган Анвар Обиджон кейинчалик туман газетасига адабий ходим бўлиб ишга ўтади, 1974 йилда Тошкент давлат Университети (ҳозирги Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети)нинг журналистика факультетига сиртан ўқишга киради. Ўқишни битиргач, Фарғона вилоят радиосида, “Муштум” журнали, “Камалак” ва “Чўлпон” нашриётларида узоқ йил фаолият кўрсатди. Ҳозир Ўзбекистон телевидениясида журналистик ва адиблик фаолиятини давом эттирмоқда.

Анвар Обиджоннинг илк шеърини машқларидан бири—“Шкафчам”6- синфда ўқиб юрган кезларида мактабгача ва кичик мактаб ёшидаги болалар журнали “Ғунча”да чоп этилган. Шундан сўнг ёш шоирнинг болалар учун турли мавзуларда битган кўпгина асарлари республикамиз газета ва журналларида тез-тез кўрина бошлади.

1974 йилда Анвар Обиджоннинг болалар учун ёзган шеърларидан иборат “Она ер” китоби чоп этилди. Орадан олти йил ўтгач, 1980 йилда Анвар Обиджон ўзининг иккинчи шеърини тўплами-“Баҳромнинг ҳикоялари”ни ўқувчилар ҳукмига ҳавола этди. Бу китоб шоирга катта шуҳрат келтирди. Тўпلامга киритилган асарлар ўзбек болалар адабиётига кичиктойлар учун нималарни ёзиш ва нима учун ёзиш кераклигини, энг муҳими қандай ёзиш лозимлигини чуқур ҳис эта олган бошқача овоздаги шоир кириб келганлигидан дарак бериб турарди.

1980-2005 йиллар оралиғида шоир баракали ижод этди. Уўз қалам кучини фақат шеърятда эмас, адабиётнинг наср, театр ва кино драматургияси турларида ҳам синаб кўрди. Кўплаб ҳикоялар, қиссалар саҳна асарлари яратди. Бу йилларда унинг “Эй Ёруғ дунё”(1983), “Оловжон ва унинг дўстлари”, (1983), “Кетмагил”,(1985),”Безгакшамол”(1985),”Масқарабоз бола”(1986) “Аканг қарағай Гулмат “(1987)”Жуда қизиқ воқеа “(1987)”Олтин юракли Автобола”(1988),”Даҳшатли Мешпалвон”(1989), “Ерликлар”(1990), ”Аламазон ва Гулмат хангомаси”,(1992) “Ажойибхона”,(1993),”Мешпалвоннинг жанглари”,(1994), «Алишер ила Ҳусайн ёки уч доно ва ўғри”(1996), “Аламазон ва Гулмат “(1998),”Олтиариқ хангомалари”(1999), “Булбулнинг чўпчаклари”(2001),”Одобли бўлиш осонми”(2001)”Безгакшамол-2”(2003),”Ўқ ўтмас болақай “(2005) ва бошқа китоблари нашр этилди. Унинг айрим асарлари рус тилига ўгрилиб, “Аламазон и его пехота”(1984), “Грозный Мешпалван”(1991) номларида босилиб чиқди.

Анвар Обиджон асарларининг мавзу ва мазмуни ранг-баранг, бадиий образ яратиш усуллари хилма-хил. Болалар табиатини нозик ҳис этиши жуда аниқ сезилади. У ўз асарларини қандай шаклда, қайси жанрда ёзишидан қатъий назар, болаларнинг”кулгига ўч халқ” эканлигини ҳеч қачон унутмайди.

Анвар Обиджон шеърятдаги энг кўламли мавзу-Она Табиат ва Болалар. Шоирнинг она табиат ҳақидаги шеърларида ҳаётга, инсонга муҳаббат, унинг боқийлигига ишонч туйғуси кўзга ташланади, ёш китобхон қалбини ҳаяжонга солади. Уларда биз билан ёнма-ён яшаётган ҳар бир жонзот, ҳар бир ўсимлик табиат

инъом этган тирикликдан завқланади,бу дунёда яшашнинг ўзи кувонч эканлиги тараннум этади. Шоир уларда ташхис(жонлантириш) итоқ (одамлардай сўзлатиш) санъатларидан моҳирлик билан фойдаланиб, турли жонзотларни,хатто жонсиз нарсаларни ҳам болалардай хатти ҳаракатлантиради, сўзлатади. Яратилган образларнинг кўпчилиги гоҳ монолог, гоҳ суҳбат, гоҳ кўшиқ, гоҳ таржимаи ҳол, гоҳ мактублар усулларида қалбларга бор ҳақиқатдай бўлиб қуйилади. Улар бениҳоят соддалиги ва самиймийлиги , беозор кулгига йўғрилганлиги билан ўқувчини ўзига ром этади. Масалан, 41 та шеърдан ташкил топган “Далалардан-болаларга” туркумидаги “Ловия” шеърига эътибор берайлик:

Ҳасад қилар	Ловиялар
Менга Мош	Қоракўз.
Меваларим	Силкитмасдан
Қаламқош	Аста уз.
Бир тупимда	Йўқса,
Юз уя,	Уйни очишар,
Уя тўла	Тиркирашиб
Ловия.	Қочишар.

Аниқ кўриниб турибдики, шеър ниҳоятда ихчам.Мисралар бир ва икки сўздан ташкил топган. Ундаги воқеа қаҳрамоннинг ўз нутқи усулида ифода этилган. Унинг портретига хос штрихлар ҳам бор. Ритми таъсирли. Шоир шеърда ҳақиқатдан чекинмаган ҳолда ҳаёлий романтик образ яратган. Шеър кичкинтойларни бир тупдаги юзлаб уяларда яшайдиган “қаламқош”“қоракўз” ўсимликка ўзгача нигоҳ билан қарашга ундайди.Ёки “Буғдой” номли шеърни олсак, унда бу ўсимлик ҳақидаги ҳаммага маълум гаплар билан чекланиб қолинмаган. Шеърда романтик руҳ бор. Бу руҳ Буғдойнинг ўзига хос олами борлигини таъсирли кўрсатишга хизмат қилади. Дарҳақиқат, Буғдой ҳам ҳар бир тирик мавжудод сингари уруғдан унади, ўсади, хосилга киради.Ўзига хос ҳаёт йўлини босиб ўтади. Демак унинг ҳам ўзига яраша олами бор. Шоир бу оламини болалар қалбини ҳаяжонга солувчи Буғдойнинг ўз сўзлари (монологи) орқали кўрсатишга эришган.

...Ел куйласа	Ой чикқанда
Ўйнайман	Қўноққа,
Хирмон сари	Ўхшар
Бўйлайман	Кумуш ўроққа.

Шеърдаги самимият, нафис тасвир ўқувчи кўз ўнгида сирли, сокин туннинг гўзаллигидан завқланаётган, осмондаги ойни “кумуш ўроққа” ўхшашини кашф этган Буғдой сиймоси гавдаланишига сабаб бўлади. Бундай шеърлар болалар қалбида эзгуликни, меҳр уруғларини ундириши шубҳасиздир.

Анвар Обиджоннинг нарсалар ва жонзотлар ҳақидаги шеърларида уларнинг дунёсидаги ҳам инсонларга хос Ватан , виждон, ор-номус каби ижтимоий тушунчалар мавжудлиги кўп ҳолларда атайлаб бўрттириб берилган. Зеро, бундан кўзланган мақсад жажжи китобхон қалбида бу олий туйғуларни янада алангалатишдир.

Инсон киндик қони тўкилган жойни Ватан деб билганидек, табиатдаги жонзотлар ҳам туғилган жойларини муқаддас маскан деб англайдилар, унга ёниқиб меҳр қўядилар.Масалан, шоирнинг “Тоғ қуши” шеърида қафасдаги тутқун Каклик ўз Ватани-тоғларни қўмсайди. Шеър икки қисмдан иборат бўлиб, унинг биринчи қисмида Какликнинг палопонлик чоғлари ҳақида фикр юритилади.Ёшлик-дунёдаги жамики мавжудотда энг гўзал, фусункор рангларга, ёруғликка, эзгулик ва кувончларга тўлиқ бўлиши билан ажралиб туради. Какликнинг ҳам ёшлик йиллари ўз она Ватани-тоғлар қучоғида ўтади.У ўз гўшасида нафақат яйраб, эмин-эркин юрарди, балки ёқимли сайраши билан теварак атрофга гўзаллик таратарди, юртини кувончларга тўлиб мадҳ

этарди. Шоир кушнинг бу кунларини бир қадар сокин, армонли хотира тариқасида тасвирлайди. Шеърнинг иккинчи қисмида Какликнинг қафасдаги ҳаёти, ниҳоятда ачиниш, ғам-алам билан ифода этилади:

Энди	Ёқимлидир
Инграб қафасда	Какликнинг
Келмай уйқуси	Ҳатто йиғиси.

Шоир шеърини ана шундай кинояли оҳангда тугатади. Ватанидан айрилган кушнинг инграб йиғлашини сезмаётган, аксинча, ўзганинг кулфатидан ўзига ҳузур яратганларнинг ички олами қора бўёқларда ифода этилади. Эркинлик ва тутқунликнинг қиёсий кўрсатилиши ўқувчини чуқур ўйлантиради, мушоҳада қилишга ундайди.

Ватан соғинчига бағишланган “Кекса Ари” шеъри ҳам диққатга сазовордир. Унда Кекса ари набираларига ариларнинг кенг ватани бўлгани ҳақида эртакни такрор-такрор айтаверади. Эртак набираларининг сира жонига тегмайди. Кичкинтой арилар эртакни ҳар гал жон кулоқлари билан тинглашади. Улар тутқунлик исканжасида торайиб кетаётгандек кўринаётган она-Ватан боболарининг қалбини ўртаётганлигини юракдан ҳис этадилар, Ватаннинг қайтадан озод бўлиши уларнинг ҳам эзгу орзусига айлана боради. Шоир Ватан озодлиги туйғуси нақадар улуғ, муқаддас эканлигини. У нафақат инсонларга, ҳатто биз назарга илиб-илмайдиган жонзотларга ҳам ҳослигини кекса ари образи мисолида, жуда оддий, ниҳоятда таъсирли усулда ўқувчига етказа олган.

Анвар Обиджоннинг «Бойқуш» шеъри мағзига инсон ўз ватанини фақат гўзалилиги, бойлиги учунгина севмаслиги, балки уни қандай бўлса шундайлигича қабул қилиши керак, деган фалсафий фикрни кичкинтойлар қалбига ва шуурига етказа олган.

Шеър савол-жавоб усулида ёзилган. Табиий, фақат кичкинтойлар эмас, балки катталар ҳам нега кушларнинг бир хилига “Бойқуш” номи қўйилганлиги билан қийиқадиладар. Ахир бу кушлар нимаси билан атрофдагилардан ўзгача? Бойлиги нималардан иборат? Шоир кичкинтойлар номидан Бойқушга қуйидагича савол билан мурожаат этади:

-- Сенга битта савол бор
Менга кулоқ сол, хой куш,
Вайронада яшайсан,
Номинг эса нақ Бойқуш.
Айт-чи, наҳот сен бойсан?

Куш бу саволга кўпни кўрган кекса донишмандлардай босиқлик, донолик билан жавоб қайтаради:

-- Асл бойлик нелигин
Тушунмайсан чамаси,
Бу вайрона бўлса ҳам,
Ўзимники ҳаммаси.
Шунинг учун мен бойман

Бу жавоб кичкинтойларни ўйлашга, фикрлашга ундаши, шубҳасиз. Улар асл бойлик, ўз уйинга, ўз масканинга, ўз Ватанинга бўлган садоқат, муҳаббат эканлигини ҳис этиб, ўзлари учун муҳим маънавий хулосалар чиқариб оладилар.

Шоирнинг “Тиллақўнғизнинг жавоби” шеърида ҳам муҳим ижтимоий ғоялар-биронинг юртини босиб олган босқинчиларга нафрат, хўрланган ва ўлиб бораётган она тилга фидоийларча садоқат туйғуси мажозий образлар мисолида содда ва маъноли акс эттирилган.

Анвар Обиджон оддий нарса ва воқеалардан кутилмаган сюжет яратишга ниҳоятда уста шоир. Ушбу шеърда болалар кўпинча бепарво қарайдиган, баъзан тутиб олиб, оёғига ип боғлаганча “визиллаб” учишга мажбур қиладиган, уларнинг кўлида кўнгилочар ўйинчоққа айланиб қоладиган тиллақўнғиз ҳаётидан бир лавҳа ҳикоя қилинади. Бунда тиллақўнғизнинг гапирмасдан, ўйнаб кулмасдан, доимо тунд ғўнғиллаб юришининг сабаби янгича бир ечим билан очилади. Эмишки, бир вақтлар тиллақўнғизнинг “тор бўлса ҳам” ўз макони бўлган экан. Ўзватанига қаттиқ меҳр қўйган

Тиллақўнғиз у пайтларда зўр қўшиқлар айтар, яйраб яшар экан. Аммо юртига босқинчи чигирткалар босиб кирибди. Улар ўзга юртнинг бойликларини аямасдан талон-тарож қилишибди. Тиллақўнғизларни “моддий” тарафдан қашшоқ қилишгани етмагандай

уларни “маънавий” тамондан ҳам кул қилиш истагида “чигиртгадек сайрашга” мажбур эта бошлашибди. Шунда Тиллақўнғиз ёлғиз, ночор бўлса ҳам, ёвга эгилишни истамабди ва ўзини соқовликка солиб олибди. Шеър ёш ўқувчида аянч ҳиссини уйғотадиган хазин оҳангда битилган. Тиллақўнғизнинг соқов бўлиб қолишида чуқур маъно бор. Чунки у кимларгадир нималарнидир исбот этиш учун, ёки ўзини, ўз она тилига чексиз муҳаббатини кўрсатиш учунгина бундай қилмайди, балки ўз виждони, ор-номуси олдида тозалигича қолиш, юртига, жондошлари манфаатига содиқлигича яшаш учун ҳам, чигиртгадек сайрашдан кўра, соқов бўлиб юришни афзал деб билади. Бу кичкина Тиллақўнғизнинг зўровонликка, ёвузликка нисбатан катта исёни эди.

Шоирнинг “Беозор кучук” шеърида талончиларнинг, зўравонларнинг ўзгалар тинчига зомин бўлиши, ўзгалар ризқига кўз олайтириши, асло келишиб. Бўлмайдиган ҳол эканлиги ҳақида сўз борган. Бу шеърдаги воқеалар аввалги шеърдагига нисбатан бошқачароқ, бундаги “босқинчини” жазолаган кучук ниҳоятда беозор, ҳеч кимга ёмонлик қилишни ҳам, уришишни ҳам истамайди. Аммо тақдир тақозоси билан, унинг уйига “Сурбет Кўппак” бостириб киради:

Кириб бирдан уйимга,
Тортиб олди суякни.
Кейин
Чил-чил синдирди
Ювиндили тувакни...

Анвар Обиджон услубига хос бўлган хусусият -жуда нозик, ўта жиддий вазиятни ҳам кулгили, айни чоғда ҳаққоний ва тағдор қилиб тасвирлаш бу шеърда ҳам яққол кўринади. Катта одам учун бир қадар кулгили кўринган бу дастлабки мисралардаги тасвирни кичкинтой анча босиқлик ва жиддийлик билан қабул қилади. Чунки у беозор кучук тамонидан ҳикоя қилинаётган кескин воқеага лоқайд томашин сифатида қарамайди, балки кучукнинг ҳолатини ҳис этади ва шеър сўнгида Беозор кучук Сурбет кўппакнинг илигидан тишлаб олишини адолат мезони сифатида қониқиш билан қабул қилади.

Шоир “Сигир қўшиғи” шеърида кичкинтойларнинг дунёни англашга интилиш жараёнида катталар билан тўқнашуви, ота-оналар ва болаларнинг баъзан бир-бирларини тўғри тушунмаслиги боис содир бўлувчи турли англашилмовчилик оқибатида келиб чиқадиган драматик ҳолатларни кулгили тарзда кўрсатади.

Қанд деб йиғлар бузоғим   Билмайдики эси паст
Тинчимайди кулоғим,   Кўк беда ҳам ёмонмас,
Мў-ў-ў.   Мў-ў-ў.

Кўнмаяпти у сира,
Берсам ҳатто кунжара,
Мў-ў-ў.

Нима у- “қанд” дегани,
Арзийдими егани?
Мў-ў-ў.

Шеърдаги бузоқнинг онасидан “қанд” сўраётганлигининг ўзиёқ боғча боласи учун кулгили туюлса, кичик мактаб ёшидаги бола шеърга жиддийроқ муносабатда бўлади, Она-Сигирнинг, биринчидан қанд топиш имкониятига эга эмаслигига, иккинчидан, боласини овқатланишга кўндиролмай қийналётганига унинг раҳми келади. Айни пайтда, Бузоқнинг жуда-жуда “қанд” егиси келаётганини ҳам юрак-юракдан ҳис этиб туради. Чунки, унинг ўзи ҳам бирон-бир ширинликни ниҳоятда егиси келган вақтлар бўлган. Топилмаса инжиқликлар қилган. Шунинг учун Бузоқнинг ўз орзусига эришишни чин дилдан истайди.

Анвар Обиджон болалар учун кўплаб шеърӣ эртаклар, шунингдек , драматик асарлар ҳам ёзган. Ёзувчининг “Кўнғироқли ёлғончи”, “Паҳлавоннинг ўғирланиши”, “Топсанг, ҳай-ҳай”, “Тўтикул”, “Наврўз ва Бойчечак”, “Самозванец”, “Қоринботир” каби пьесалари Йўлдош Охунбобоев номидаги Республика ёш тамошабинлар театрида, Фарғона, Қарши, Гулистон, Қўқон театрларида сахналаштирилган. Унинг асарлари асосида “Ўзбекфильм” киностудияси томонидан “Тилсимой –ғаройиб қизалоқ”. “Даҳшатли- Мешпалвон” комедиялари кино тасмасига туширилган. Анвар Обиджон шеърларига басталанган кўшиқларнинг асосий қисми болаларга бағишланган. .

Назорат саволлари.

1. Х.Тўхтабоевнинг асарлари асосий мавзуси нимадан иборат?
2. Х.Тўхтабоевнинг романидаги қаҳрамонлар ҳақида гапиринг.
3. А. Обиджон шеърларининг асосий мавзуси нималардан иборат.
4. А.Обиджон шеъри қаҳрамонлари кимлар?